

НИКОЛАЙ АБЫЙЧАНИН

ХОТУГУ НЭПСЭЭННЭР

НИКОЛАЙ АБЫЙЧАҢИҢ

ХОТУГУ КЭПСЭЭННЭР

(кэпсээннэр, үһүээннэр)

САХА СИРИНЭЭБИ КИНИГЭ ИЗДАТЕЛЬСТВОТА
ЯКУТСКАЙ * 1968

С — ЯК
А 17

БЫЛЫРГЫ КЫРДЬАБАСТАР

Хотугу унук дойду. Индигир өрүс үөһээ өттө. Абый Муоманы кытта быысаһар ыпсыытын чугаһа.

Манна, өрүһү өгөйө турар, «Мартыйаан» диэн, ханна да биллибэтэх, бүгүчээн сир баар. Соботох балыксыт балаҕаныттан ураты, дьиз-уот бу дойдуга суох. Ол да дьизбит диэхтээн, — хотугу булчуттар былыр-былыргыттан олохсуйбут ыспаларын курдук, олус кыараҕас, намыһах, дьадах. Биир түннүк дуомнаах: сайын «энгирэх» диэн сыангаан балык тириитинэн тардыллар, кыһын мууһунан ууруллар. Балаҕан үллэр бүүрүнэн тахсар симии оһохтоох. Үс эркинэ титирик орон. Орто унуохтаах киһи бөкчөйөн хаамар. Хас да киһи киирдэбинэ турар да, олорор да миэстэ ордубат.

Бу үүтээнгэ өр сыл устата, ини-бии курдук санаһан, икки кырдыаҕас дьукаахтаһан олорор. Сааһынан аҕатын сахалы аата Буор Мөчөкө, эбэтэр Буордуйа, диэн.

Буордуйа оҕонньору оччотообуга сүүс сүүрбэтигэр сылдыар курдук кэпсииллэрэ. Кини чараас, чарчыстыбыт тириилээх хара сирэйдээбэ. Убаҕас, будьурхай хара баттаҕа ханан да туртайан көрбөтөх, хата, кырааската суһуктуйан, күкээрбит эрэ курдуга. Сэгийэтигэр үс уп-уһун, кыл курдук, бытыктаах этэ. Онтукаларын «ымыым» диэн ааттыра. Өллөхпүнэ, дууһам сатана оҕонньорун уот сымала байбалыгар муна сырыттабына, Бобороодьусса таһара ырбаахытын тэллэбинэн мунхалаан бу бытыктарбыттан иилэн, ырайга таһаарыаҕа диэн бөбөтүк эрэнэр быһыынан сэнэргиирэ.

Буордуйа табахсыт, сөмүйэ төбөтө эрэ батар хайа-
бастаах хантарай хамсалаах. Табахтаатабына, буруо-
тун көрдөрүө баара дуо! Дьүккүс гынан, ыйыстан кэби-
һэр. Онтон түөһүн үстэ кириэстэнэр. Аҕала сатаан сө-
төллөн, бөлөх-бөлөх хойуу буруонан кэбэрдэн, оһох
үөлэһинэн үрүтэлиир. Ол аата иһигэр киирбит «абааһы-
лары» табах буруотугар чачатан, кириэс охсунан — «та-
нгара көмөтүнэн» төттөрү таһаардаҕа үһү. Кини күнгэ
үстэ эрэ табахтыыр: сарсыарда, күнүс уонна утуйуон
иннинэ. Ити хаһан да кэһиллибэт, олоҕурбут үгэһэ.

Буордуйа оҕонньор ханна да ыраах сылдьыбатах,
улуһун киинин да көрбөтөх киһи. Бэрт дэҥнэ, былыр
тангара дьиэтэ баар эрдэбинэ, айыытын этэ, биирдэ эмэ
мунһахха, нэһилиэгин киинигэр кэлэн барара. Саары
курдук килэрийэн хаалбыт түнэ сонун, сарыы ыстаанын
кыһын да, сайын да уларыппат. Оннук киһи.

Оттон Охоһоһой оҕонньор түөһүгэр тийэр үһүн,
хойуу, саһарымтыйан эрэр маһан бытыктаах, чанчык-
тарыгар эрэ күрэн баттахтаах, дьулаакыр оройдоох,
кыра уңуохтаах бэрт тэптиргэ, тэтиэнэх оҕонньор. Тө-
һө да сүүһүн туоллар, чэбэрдик туттар. Уончалыы хо-
ноот, ис-тас таһаһын уларыттар үгэстээх.

— Уучча таһаһын таһыннахпына этим-хааным чэп-
чиир, сүрэҕим-быарым үөрэр,— диэн Буордуйаҕа аны-
гы таһаһы таһнарыгар, сүбэлиир.

— Лахсыйыма! — Буордуйа кыһыран илиитинэн
сапсыйар.— Хаһан таһныбыт таһаспын таһныамый?!
Абааһы курдаттыы үрэр тыына аанһалбын араараа
ини . . .

Бастагы дьукаахтаһар кэмнэригэр Охоһоһой аһыыр
иһити киэһэ-сарсыарда ахсын сууйарын, эбэтэр чаанныы-
гы, солууру оһох уота хоруортабына, ис-тас өттүн ыраас-
таан кылбатырын Буордуйа сөбүлээбэт этэ.

— Иһит-хомуос дьоллоох кириҥ-хаһын ыраастаан-
нын, сирдээҕи дьолбутуттан эрдэ араараһын, — диэн
кыһыран дьукааһын мөҕөрө.

Кинилэр майгылаһар эмиэ үгэстээхтэрэ. Тахсан ки-
рэр сирдэрин саас буорунан, күлүнэн көмөн баран, уот
оттоллоро. Сыһы-бөбү тоҕор кыттыгас дьаамалаахтара.
Сайын балыктарын талах сэдиргэ хатырыктаан, иһин-
үөһүн ыраастаан баран, киһи тэбистэбинэ күөх далай
иччитэ кириргэһэ, биэрэрин хадьыратыҕа диэннэр,
тутатына уоттаан иһэллэрэ. Онон дьиэлэрин иһигэр, та-

лыгар да сахсырға, сыт-сымар мэлигир буолара. Оһох күлүн мэлдьи үүтээннэрин үрдүгэр куталлара. Инньэ гынан ханнык да самыырга сайын тэстибэт этэ. Саас хаар хараардабына, күөх оһорсун үүнэн эрдэбинэ, кыһыгы «курсуйбуту куорсутаары», үүтээннэрин аанын аһан салгылаталлара. Бэйэлэрэ бу кэмгэ хоспоххо оло-роллоро.

Манна «Мартыйаанга» кэллэххинэ, оһонньоттор эмис бабайы чыыры кыһан күндүлүүлэр эбит. Биирдэ онно сылдьан фельдшер кыыс тогу сиэбэтэх.

Буордуйа кыһы сөбүлээбэтэхтии көрүтэлээбит. Бэйэтэ иккилии кыһыны айаһар симэ-симэ, биирдэ-иккитэ мүлүгүлдүтээт, ыйыстан испит. Өрөһөлөнө кыһыллыбыт тэриэлкэлээх тогу көрүөх түгэнэ иччи-тэхтээбит.

— Билигин да, эһэккэм, аһаһың хаала илик эбит ээ,— диэн Миша, фельдшер аргыһа, сөхпүт.

— Хайа, ханна баарын хайһаахтыыгын? Суоллан, ыйыһыннарбат буолаахтаата,— диэн Буордуйа уһун-тиһин соттубут.

— Бу кырдыаһас эдэригэр эр бэрдэ этэ. Тууччах кэччигин иккитэ эрэ уобара. Оттон билигин кырдыаахтаабыт, асаһа хаалбыт,— диэбит Оһоноһой.

Чэйдээн бүтэн баран, фельдшер кыыс оһонньотторго кэлбит наадатың кэпсээбит.

— Нэһилиэккэ эмп пууна тэрилиннэ. Ырааһырдар-чэбдигирдэр үлэ барар. Эһиги дьиэбит кирдээх, муостата суох. Оһоххут көмүлүөк, түннүккүт биир. Олоххутун уларытар наада..

Буордуйа улаханлык соһуйа истибит.

— Тоһойуом, сааспар оһорбут дьиэм. Маннык да оһорон, ол дойдуга бараа инибин.

— «Ол дойдуга» барыан иннинэ, аныгы оһох хайдаһын билиэххэр наада. Бэйэбит туттар кыаххыт суоһа биллэр. Уоһаттар муосталаахтара, дьиэбитин сөргүтүөхтэрэ. Ол кэмгэ биһиги аһалбыт балааккабытыгар оһорон эриэххит,— кыыс тохтуу түспүт,— Өскө муосталанартан akkaастанар буоһааххытына, төһө да ытыктаабытым иһин, ыстарааптыырга тийэйбин.

— Оһонньоор, истэбин дуо? Бу оһо ыстарааптыам диэтэ ээ,— Оһоноһой сирэйэ-хараһа сырдаан, күлэн мүчүгүнээбит. Хараһынан имнэммит.

Буордуйа, дьиз муосталанарын сөбүлэспэккэ, akkaастыыр санаалааҕа. Кини өсөһүнэн туохха да иннин биэр-бэтэх киһи. Ол эрэри куттанар, саллар суола суут-сокуон этэ.

Былыр Буордуйаттан аҕабыт «Аанһалтан тыыннаах айыы тааһыгар», ол атытын төлөөбөтөбөр, миинэр мингэтин тутан ылбыттаах..

— Ээ, бэйи, тоҕойуом, оттон ол, ол ыстарааба эгинэ да суох, бу оҕолор сөбүлэнэр буоллахтарына, муосталаныахпыт буоллаҕа дии,— диэн Буордуйа урукку өс-саҕа, холус тыла-өһө уурайан, иһиллэр-иһиллибэттик ботугураабыт.

Сарсыарда Буордуйа оҕонньор былыргы билиис ыстааны, хара сатыын ырбаахыны, сахалыы оноолоох сукуна сону кэтэн турбут. Өллөхпүнэ кэтиэм диэн, аатыгар — Хабырыллайап танараҕа үстэ эрэ кэппитэ эбитэ үһү. Буордуйа тугу эрэ уонун иһигэр ботугуруура. Түүн утуйбатаҕыттан халтаһата дарбайбыт, көмүскэтигэр кыһыл тымырдар дьураалара көстөр.

Буордуйа таннан тахсыбытын кэннэ, Миша кини туһунан Охоһойтон ыйыталаспыт. Онуоха оҕонньор бу курдук кэпсээбит:

— Былыр, мин оҕо эрдэхпинэ, ити кырдыаҕас оччотообуга күөгэйэр күнүгэр, отучча саастааҕар, «Сиэннээххэ» быранаатта ыамыгар илимниир кэм үгэнин саҕана Дьөгүүр аҕабыт кэлбитэ. Оччолорго мин аҕыс саастааҕым. «Сиэннээххэ» Буотаан диэн быстар дьадаҕы уонна Билиинчээн диэн баай собуһ — икки ыал эрэ баара. Билиинчээннэ оҕо суоҕа, ыраабынан аймаҕын, тулаайах кыһы Даарыйаны, иитэрэ. Кыыс сөбүмэр үчүгэй дьүһүннээх, кэрэ харахтаах этэ. Дэлэбэ да «Дьэнкир Даарыйа» диэхтэрэ дуо?! Маны Элгэс улууһугар биллэр баай Дьэкиим оҕонньор убаһалаах биэбэ атыылаһан ылбыта. Кыыс, аҕыс уончалаах бүдүк буолбут кырдыаҕаска күүстэринэн эргэ биэрэллэриттэн, күрүү сылдыбыта. Ону тутан аҕалбыттара, ол түүн хоонһоһуннаран, холбуур санаалаах этилэр. Даарыйа хоспоххо киирэн дэлби ытаабыта. Мин быранаатта ылаары, арай хоспоххо киирдим, онуоха кыыс эттэ:

— Тоойуом, сэбэһэ быалаах мас сүгэр сүгэһэрбин таһааран кулу. Миигин ытыыр диэмэ.

Мин Даарыйа эппитин лоп курдук толордум.

Арай Нарыха суолуттан үрдүк унуохтаах, уоттаахтык өтөрү-батыры көрбүт сытыы харахтаах, чой хара сирэйдээх, тымтай сүгэхэрдээх киһи бэригилдьийэн кэллэ.

— Ноххо, ити кыыс тоҕо ситимнээх сүгэхэрдээх тыаҕа таҕыста, бачча киэхэ? Дьибэ кимнээх баалларый? — диэт, мин эппиэтпин күүппэккэ, сүгэхэрин да устубакка, кыыс тахсыбыт түбэ тыатыгар хааман суксууа турда.

Онтон сотору төннөн кэллэ. Дьибэ Дьөгүөр аҕабыт Дьэкиним кырдыаҕастыын кинир-ханыр сагарса олоролоро.

— Кыыс сөбүлээбэтин үрдүнэн бэргэхэлиир таңараҕа айыы, — диэбитэ аҕабыт. Кини Дьэкиими, бэрик биэрбэтин иһин, иһигэр киллэрбэт сурахтааҕа. — Арай таңараҕа элбэх харчыны, түүлээби сиэртибэлиирин буоллар, хайыах эбитим буолла.

Ону истэн олорбут Буордуйа аһаан-сиэн бүтээт, сүрдээх эрчимнээхтик ойон турбута. Түөһүгэр күннээх хара саһылы хоонньуттан ойутан таһаарбыта уонна Дьөгүөр аҕабыкка быраҕан биэрбитэ.

— Айыы таңара орто дойдутааҕы сибэтиэй тыына, аҕабыт баачыка, аһын, харыһый! Тулаайах эрэйдээх кыыһы дьолун онорон, киһи буолар кэскилин тэрийэн бар — биһигини бэргэхэлээ! Дьоллоох былаҕасты-быанһаҕын аҕал!..

Кыыһы «былдыаатаҕа» ол. Аҕабыт да утарса барбатаҕа...

Охонооһой оҕонньор кэпсээнин истэ-истэ, биһиги үтээммитин муосталыыбыт. Эбии түннүктүүбүт.

Үтээн эркинигэр биридии түннүктээри, бэрт быданнааҕыта Охонооһой оҕонньор тобулу охсубут сирдэрдээх. Ону Буордуйа, сөбүлэммэккэ, сир кырсынан сабан «хараҥардыбыт» эбит. Ол сыбанан турар кырсын Охонооһой, сиргэммиттии, сиргэ ылан эллипитэ уонна хоспохтон араамалаах өстүөкүлэлээх үс быыкаайык түннүгү таһаарбыта.

— Оҕонньоор, бу түннүктэри тоҕо уурдарбатаххыныи? — диэн фельдшер кыыс Буордуйаттан, кэлбитигэр, ыйыта тоһуйбута.

— Итинтикэн куһаҕан тыыны куудьуйан ылар аптаах ээ, — диэн Буордуйа өстүөкүлэни сыһааҕынан ыйан ыһылах гынна.

— Ол хайдах?

— Тыйй, тоойуом, былыр ийэм өлбүтүгэр. Сэмэн аҕабыт мэлиппэ ааҕа-ааҕа, маннык тааһынан утары туппутугар, ийэм курдук уңуох-тири, хап-хара сирэй көстүбүтэ. Мин бэркэ дыктиргээбитим. Онуоха аҕабыт: «Бу ийэбин сиэбит абааһыны аанньал тааһынан инэрэн ыллым. Бу таас айыы таһара бэйэтэ алҕаабыт ымыта»,— диэбитэ. Мин, биэс табабын, аппын биэрэн, атыылаа диэн көрдөспүппэр, аҕабыт баһын быһа илгистибитэ «Суох,— диэбитэ кини.— Арай мин бу Баатаҕай нэһилиэгэр аҕабыттырым устатыгар түүлээхтээн, балыктаан төлүөҥ эбитэ буоллар, маннааҕар өссө абыраллаах, түннүккэ олордор тааһы биэриэх этим. Оттон эн бэйэн дьонтон маннык тааһы булуна дьыэбэр ууруннаххына, абааһы өтөрү киирэн, дьыэтиэн, эйиэхэ куһаҕаны оноруоҕа, ыалдьыан-өлүөҥ. Оттон мин сибэтиэй тыыннаах таасынан түннүктэннэххинэ итиэннэ ыйга иккитэ мэлибэн ылаттааххына, хаһан да ыалдьыан суоҕа»,— диэн эрэннэрбитэ. Мийгин аҕабыт таһара дьыэтигэр аҕалан, биир балтараа харыс усталаах, харыстан эрэ ордук кэтиттээх үүт-үкчү маннык тааһы,— Буордуйа түннүк өстүөкүлэтин ыйда,— бултаан, балыктаан төлүөх буолбуппар биэрбитэ. Ол таасын, муус түннүгүм онугар олордоору мүччү тутан, үлтүрүтэн кэбиспитим. Ол да буоллар, «аанньал тааһын» атыытыгар уонча сылга түүлээхтээбиппин олоччу биэрэр этим.

— Оҕонньоор,— диэбитэ Валентина Антоновна.— Ханнык да абааһы, таһара диэн букатын суох, ол аҕабыт төһөлөөх эн курдук үөрэбэ суох хараҥа дьонтон соботох ол сиэркилэтинэн туһаммыта, байбыта буолуой?!— Инньэ диэн баран, фельдшер кыыс сиэбиттэн төгүрүк кыра сиэркилэтин таһааран оҕонньорго борубосхо бэлэхтээбитэ...

Бу киэһэ, эркиннэринэн биирдии түннүктээх, томоорон да буоллар, суоруу муосталаах, хоп курдук үүтээн-нэммиппит.

Охоноһой бэркэ үөрбүтэ, хайҕаабыта. Оттон Буордуйа, мыык да диэн саһарбакка, нэк сонун бүрүһүн, улаҕа диэки хайыһан, оронго түүрүллэн сыппыта.

Түүнүн, симин буор оһох суостуганыгар ый сырдыгын дьураата түһэн эрдэһинэ, аргыыйдык, үөмэрдии сэрэнэ үктээн, ааны сэгэтэн Буордуйа тахсыбыт күлүгэ көстүбүтэ.

— Офонньор олобун уларыйытын тулуйаахтаабата быһыылаах,— диэн Валентина Антоновна, Миша уһуктаҕаһын билэн, дыксиммиттии сибигинэйбитэ.— Тахсан көрөбүн дуо?

Миша тахсыбыта.

Хагас түннүккэ тийэн офонньор үс төгүл кириэстии охсубут уонна сүрдээх үлүгэрдик дугдуруйбут. Онтон, кириһиэнньэ киэһэбэ сүллүкүүнү куттаары түннүккэ уурар курдук, кыра мас кириэстэри уурталаабыт. Миша үйэтигэр көрбөтөх муос үгүүтүнэн түннүгү кириэстии охсубут.

Миша тулуйбатах — бу үгүүнү көрө охсоору аттыгар тийбит: «Көрдөр эрэ»,— диэбит. Онуоха офонньоро, киһи куттаныха, уордайбыт.

— Иирдин дуу, нохоо! Ымыыны көрөөрү гынабын дуо? Харахтаах көрбөтөбүн эн көрүөҥ дуо? Киэр бар, дыһэбэ киир! — диэн баран кыһыран салгыны сиэлий-бэхтээбит.

Валентина Антоновна көрдөспүтүгэр, кэлин Охонооһой офонньор ол үгүү остуоруйатын бу курдук кэпсээбит.

— Үрдүттэн Чучунаа муос үгүүтэ дииллэрэ. Былыр бу Баатаҕай нэһилиэгэр Маҥан Бааска диэн ат бөбө, кус быһый, нууччалыы хааннаах сиэнчэр киһи төрөөн ааспыт. Кини ахсынныы ый саҕана, чубуку сүүлэр кэмигэр, Кыллаахха тахсан бултуура. Биирдэ, куолутунан, Иэригэнньэбэ, чубукулаах тааска дабайбыт.

Ол дабайан истэбинэ, сүрдээх хатан иһирии иһиллибит. Маҥан Бааска төбөтүн оройунан таас куһууран ааспыт. Кини дьолугар, үктэнэн турар сирэ кэрдиис курдук обургу аартык буолан абыраммыт. Ол курдук үс төгүл таас чуһууран кэлитэлээбитин аһартаабыт. Онтон эмискэ, киһи куйахата күүрүөх, бэрт чугас күлэн саһыгырыыр саҕаны истибит.

Сир иччитин, Илиһэйи, илэ көрүстэбим диэн, Маҥан Бааска, сиргэ умса түһэ сытан ботугураан, албаан эрдэбинэ, бэрт чэпчэки киһи кини үрдүгэр кэлэн хатана түспүт. Бааска бүтэй саҕалаах күкүлээнкитин көрүөх түгэнэ тэлэкалии тарпыт. Онуоха кини туохха түбэспитин дьэ өйдөөбүт. Били улуу күтүрү баттабыттан ылан, эбирийиэх икки ардына хайаны таҥнары аллара диэки бырахпыт.

Манган Бааска Чучунааны хайаан да өлөрөргө быһаарыммыт. Дьингэ иккиттэн биридэстэрэ өлөрө чопчу этэ. Улуу күтүр буллар эрэ сүгүнүнэн сүппэт, аанһанан арахпат адьынаттаах диэн аарыма кырдыабастар ахтыыларыттан истэрэ. Элбэх баранаак чучунаалар аргыстаһан, артыаллаһан сылдыар түбэлтэлэрин киһи көрүстэбинэ, аан маннай чучунаа атамаана киирэн күрэстэһэр. Аргыстара онно орооспоттор. Ким кыайарын саһан сылдьан кэтэһэллэр. Өскө киһи, кинилэр атамааннарын алта аартыгы аһарбакка, сэттис аартыкка тиэрдибэккэ өлөрдөбүнэ, ол киһини бары саба түһэн көмөлөөн өлөрөллөр. Моойдоох баһын быһан илдэ бараллар.

Манган Бааска улуу күтүрү сонордоһон ситэр кыаба суобун билиммит. Били күтүр хадьырыйбыт кэтэбин бааһыттан хаарга хаан таммалаабыт. Бааһын куобах истээх сонун энэрин ойо тардан саба туттубут. Өлбүтэ буолан, кубулунаан, кучуйарга санаммыт. Эгин араастаан хардыгынаан, мөхсөн бүгүллэннээбит. Ингиир-ситиитин таттарбытты, илиитин-атабын кырбаммыт. Эмискэ олоро түһээт, илиитин быластаабытынан иттэннэри түспүт. Бэрт сэргэхтик, харабын сэгэччи көрөн, өлбүтэ буолан кубулуммут. Чучунаа, тааһынан тамнаан маарыын таппатабыттан саллан, бырабарын тохтотуо диэн, Манган Бааска сэрэйэр.

Чучунаа иһиирэн чыскырыппыт да, били өлбүтэ буолбут Бааска хамсаабатах. Бааска төһө да сэрэнэн сэргэхтик сыттар, хас да харыстаах муос үнүүлээх хара күлүк, үс төгүл иһиирээт, хаһан, хайдах, хантан кэлэн хатана түспүтүн көрбөккө да, билбэккэ да хаалбыт.

Манган Бааска халбархай, сымса киһи этэ. Чучунааны энил баһыттан харбаан умса бырахпыт. Үрдүгэр аттыы миинэ түспүт. Улуу күтүрү, кинини сүкпүтүнэн, хайаны өрө түөрт атах буолан сүүрбүт. Сүүрэрэ эрчимиттэн хаар холоруктуу ытыллыбыт. Бааска онтон тумнаһыннар да, бобо тулпутун ыһыктыбатах. Чучунаа хас аартыгы дабайдабын ахсын, киһитин түһэрээри, илгнэлэнэн, күөлэһийэн мөхсөр эбит. Үс аартыгы дабайаат, күөлэһийэрин, мөхсөрүн тохтотон, тус илин диэки туһулаан сүүрдэр сүүрэн испит. Сэттис аартыгы аһааат, сэттис үрүйэ хотоолугар кэлээт, икки атабар турбут. Бу сэттис аартык кэнниттэн, киһитин өлөрүөн, эбэтэр бэйэтэ өлөттөрүөн иннинэ, чучунаа иннин да, кэннин да диэки харыс да халбарыйбатын Манган Бааска истэрэ.

Маган Бааска бобо туппут уга илиитин арааран, быһабын ылынан эрдэбинэ, улуу күтүр хагас илиититтэн халты харбалпыт, саһыгыраччы күлбүт. Сирэйинэн уун-утары эргиллибит. Уонна муос үгүүнэн бырахпыт да, Маган Бааска таптарбатах. Чучунаа үс төгүт үгүүнэн бырахпыт да Маган Бааска хас сыры ахсын аһаран испит.

Кини чучунаатааһар күүһүнэн быдан ордук этэ, анарааныта сымсаһайынан баһыйара. Бааска хас да омук тылынан: «Эйигин булгуччу өлөрөбүн; эйэнэн, кэлбит сиргэр төнүн!» — диэн эппитин, анарааныта олох өйдөөбөтөх. Иккиэн тэйсиэхчэ тэйсибэккэ, чугаһахча чугаһаабакка тула ойуоккаласпыттар. Кэлин тийэн икки өттүттэн сойуолаһан-сойуолаһан, Маган Бааска дьэ холпут. Муос үгүү кини бас билиитигэр кирибит.

— Маган Бааска үгүүнү уолугар Дьаакыпка тобо биэрбэтэбий? Буордуйаһа үгүү хантан тиксибитэ буолуой? — диэн мин ыйыттым.

— Ону чопчу билбэтим. Оҕо эрдэбинэ, Маган Бааска тыннааһар, ол үгүүнү көрөр этим. Кэлин Буордуйаһа бэлэхтээбит диэн үһүйээн баара.

Соторутааһыта, бу кэпсээммэр чахчылаах туоһу оностоору, ол чучунаа үгүүтүн «булан кулу» диэммин, Буордуйа оҕонньор тастын быраата Муойакаан оҕонньортон ыйыталаспытым. Онооһа кини эппитэ:

— Былыргы туттар сэптэрин оҕонньор бэйэтэ тыннаах эрдэбинэ суох гыммыт этэ. Бука, киһи-сүөһү сылдыбат сиригэр араһастаабыта дуу, тииккэ ыйаталаабыта дуу, эбэтэр сиргэ көмөн кэбиспитэ дуу буолуо. Өлбүтүн кэннэ, «киһи да сырытыннарбат» маллаах хоспоһор туох да хаалбатах этэ», — диэбитэ. — Бука, былыргы кэнэн үйэҕэ биис уустаһан кыргыспыт кэми абааһы көрөн, ол өлөрсүү үгүүтүн хаһан да көстүбэт сиргэ кистээбитэ буолуо.

«АМЫРЫКААННАР»¹

Бэрт былыр, Муустаах муора туундарата наар эбээн-нэр, дьүкээбиллэр, чукчалар сирдэрэ эрдэбинэ, Америка атыһыта Гари биэс киһилээх муоранан айаннаан Индигир төрдүн булбут.

¹ Бу кэпсээни уонна «Аламаһай айанныты» Ал. Атласов суруйбута.

Ол ыкса күнүн эбит.

Атыһыт биэрэккэ тахсан, киһини бэрбээкэйинэн ньирээйи оттоох-мастаах ырааһыйаҕа үктэнэн тураң, токур муннун муунньаннатан кээһэ-кээһэ, күөх эрилкэй харахтарынан сири-дойдуну одуулаһар. Тымныы тыалынан аныһыйан, муус толонноох самыр ибиирбит. Кэлбит дьон бу өрүһү өрө баран, мастаах сиргэ тийэн кыстык огостон кыстыырга быһаарыналлар.

Оччотообуга булт-алт дэлэй. Киһиттэн үргүбэттэр. Онон американецтар хоргуйан өлүөхпүт диэн санамматтар. Кыһын уонна сайын бу өрүс олохтоохторун булан эргинэргэ уонна бэйэлэрэ бултаан көрөргө, ол сатам-матабына сайын төннөргө сүбэлэхэллэр.

Гари чугас тутар Герли диэн ааттаах биир үөрэхтээх киһилээх эбит. Ол киһитэ дойдутугар сылдьан киһини өлөрөн хас да сылга хаайыыга ууруллубутун, Гари мэктиэлээн ылан илдэ кэлбит.

— Дьэ, Герли,— диир Гари.— Манна хайаан да дьон баар буолуохтаахтар, Россия дьоно кэлэ илик инилэр. Дьэ, биһиги күннээн хаалыахпыт. Булумньум түөртэн биирин биэриэбим. Бэйэн Америкаҕа атыһыт буолуон. Бу дойдуну баһылы-көһүлүү түһүөхпүт. Бэйэ бодобун тардын!

Герли, атыһыт тылын истэн, хаана-сиинэ кэйэр, көтөбүллэр.

— Тойонуом, дьыала туһугар кыһанан көрүөбүм.

Хаар түһүөн иннинэ өрүһү өксөйөн, мастаах сиргэ кэлэннэр, кыстыыр дьэ тутталлар уонна кыһын аһыар астарын бэлэмнэнэллэр. Ол устата өрүскэ киһини көрсүбэттэр.

Арай биирдэ күн уһаан, силлиэ-хахсаат сэллээн, нальиан эрдэбинэ, Гари бэйэтигэр биир киһитин хаалларан, Герлини баһылатан, сири-дойдуну көрдөрө, биэс хонон баран хайаатар да төннөллөрүгэр бигэтик бирикээстээн, өрүс үөһэ диэки өттүгэр атаарар.

Герли үс киһилээх хас да хонукка халтай хаамар. Биирдэ өрүс илин биэрэгэр тумустаан турар таас хайа сааскы күн сарданатыттан үрүн кырааскалаах көмүс дыбарыас курдук тунальиан көстөр сиригэр кэлэллэр.

Ыраах хааман бырдылара быстыбыт американецтар хайа тэллэбэр тийэн хонорго, сынньанарга баһараллар, туох баар күүстэринэн хайыһарынан түһүнэн кэбиһэллэр. Ол иһэн туохтан эрэ үргүбүт үөр кыыл табалар, таас

үрдүттэн тагнары ыстанан, өрүһү туораан эрэллэрин көрөллөр.

Кинилэр, маннык элбэх үөр таба өрүһү туоруурун хаһан да көрбөтөх буоланнар, кэрэхсии одуулаһа турбуттар. Ол турдактарына, бүтүннүү таба тириитэ тагастаах, ох саалаах дьоннор кыыл табалары экирэттиһэн уучабынан сүүрдэн иһэллэрин көрөллөр. Имнэниһэн кэбиһэллэр.

Ох саалаах, уучахтаах дьон, американецтары көрөөт, куттаммытты «кээнньэли буйунди» («куһаҕан кыыллар») диэн хаһытаһаат, уучахтарын төттөрү салайан, көтүтэн хаалаллар.

Герли соруудаҕа туолбута. Кинилэр, дьону көрөннөр, тойонноругар улахан сонуннаах төннөллөр.

Өрүс сааскы көмүөлүн уһуннарар. Бырдах ыйыгар Гари, икки мас оночону оностон, өрүһү өксөйөр. Ый устата айаннаан, өрүс арҕаа биэрэгэр, Уйаандыи үрэх төрдүгэр, «Кыыс туоната» диэн омуктар түһээннэригэр тийиһэллэр.

Гари дыктиргинэн иһин, манна агардас дьахтар, кыыс, эмээхсин эрэ мустубут дойдута эбит. Эр дьоннору булка-алка бардактара, онон суохтарына, албаҕалаһан арааһы атыылаһыахха дии саныыллар. Дьингэ, «Кыыс туоната» диэн туспа үгэстээх омук ууһа. Кинилэр үгэстэринэн агардас кэргэн барбатах, оҕоломмотоох эрэ дьахталлар түмсэн бу «Кырыг Маарыга» (Ыраах кыраайга), «нээрингэ» (сырдык тыынна) үгэр-сүктэр омуктар олохторо эбит. Эр бэттэрэ мантан кыыс дуу, дьахтар дуу бэйэтинэн: «Эйигин сөбүлүүбүн»,— диэтэбинэ эрэ кэргэн илдэ барар үгэстээх эбиттэр. Манна олохтоох дьахталлар, кыргыттар бэйэлэрэ бултаан-алтаан ииттинэн олорор сирдэрэ...

— Нуучча айи быйыл,— дэһэллэр. Гари, Герли, ити тыл ис хоһоонун бастаан сатаан өйдөөбөккөлөр, бу омукчааннарга сирдэрбэтибит быһыылаах дии саныыллар. Ол эрээри, итинник санаабыттара сыһа буолан тахсар.

Кырдыаҕас, эдэр да дьахталлар, кыргыттар ытыстарын тоһуйан: «Табаку голикалдым»¹ — дииллэриттэн көрдөххө, кинилэр иннилэринэ манна Россия дьоно кэлэ сылдыбыттарын улаҕалаах өйдөрүнэн сабылалы

¹ Табах тардыахлыт.

охсоллор. Өскө ким да сылдыбатаба буоллар, табах-тырга үөрүйэхтэрэ суох буолуо этэ. Ити чахчыттан били бүөмнээн эргинэр сир онгостуохпут диэбиттэрэ табыллыбатабын өйдөөн, тутуу былдыһарга быһаарыналлар. «Кыыс туонатын» олохтоохторуттан туох күндү баарын — түүлээхтэрин олоччутун кутуу чэйгэ, хамса табаха, обуруоҕа, биһилэххэ, ытарбаҕа, саахар тойуутугар атыылаһан, сотон ылаллар. Үс хонук иһигэр «Кыыс туонатын» булда-аһа, түүлээҕэ барыта Гари илиитигэр киирэр.

Герли: «Тугу эмит буллахпына, эн тордуохтаах ытыскар үгүлүтүөм суоҕа. Хата, эн манна хаалан, омук кыргыттарын манаһа сыппытын үчүгэй. Өтөр эргиллиэм суоҕа», — диэн саныыр.

Герли, түөрт кийитиниин, хас да уонча хонук айаннаан, «Ноҕотуу төрдө» диэн сиргэ, «Кыыс туонатынааҕар» элбэх омуктар олорор түһээннэригэр, кэлэр. Омуктар кинилэри эмиэ үөрэ-көтө, атас-дотор курдук көрсөлөр. Хаппыт этинэн, үлүктэнэн, чонкунан, таба мэйиитинэн күндүлүүлэр-маанылыыллар, эмиэ «табаку гөликалдым», «чайина голдым»¹ диэн тыллаах-өстөөх тоһуйаллар.

Герли «рустар бу сиргэ эмиэ сылдыбыт буоллахтаа» диэн өйдүүр. Онон кинилэр кэлэ иликтэринэ тутуу былдыһан хааларга сананар. Гари үбүлээн ыппыт малынан — чэй, табах, обуруо, биһилэх дуомунан эргинэр. Биир кутуу чэйгэ биирдии төргүү тиини, саһылы, кырсаны албаҕалаан ылар да, үбэ бүтэн хаалар. Омуктар ытык кырдыҕастара Кохачча «амарыкаан» эргинэр үбүн олоччу атыылаһан ылар. Герли илиитин эрэ соттор. Ныланнаан-хаптаһаннаан, саһылыкаан буолан кубулунан көрдүүр да, омуктар түүлээхтэрин босхо биэрбэттэр. Герли абаккараар. Күһүн муус тонмутун кэннэ өрүһү быһан, омуктартан түүлээхтэрин балыгынан албаҕалаан ыларга сананар.

Муус тонмутугар, өрүһү быһан, элбэх чыыры, балыгы хостуур. Герли кыһыйан иһин, омуктар эттэн атыны сиэбэттэр. Герли кыһыйан сиргэ силлиир. Кини омуктартан халаан ылыабын — күүһэ татым.

Биирдэ Герли, омуктар булууларын көрө бардаҕа аатыран, нитиллибит сохсолору суор курдук кэрийэ

¹ Чэй иһиэхпит.

сылдыан, сохсоттон хас да кырсаы уорар. Буллахтарына, бэйэлэригэр төннөрүөм, айдаарбатахтарына туһаныам диэн сананар. Омуктар үгэстэринэн, булдун ылбыт булчут сохсону нитиэхтээх уонна, суор сиэбэт гына, булду үөһэ ыйаан кэбиннэхтээх. Оттон Герли бэйэтин сурдугар сүгүүбүнэн-сүгэн, кирийиэбинэн-кирийэн кэлэр Дьонуттан биридэстэригэр сүллэрэн, ыйатан баран, мөһөөбөр уктар. Омуктар итини биллэллэр да, уорар диэн тугун билбэт буоланнар, иэс ыллаба дии саныллар. Кинилэр санааларыгар арай ыт эрэ уоран аһахтаах. Оттон киһи ыйытыта суох ылбат, эбэтэр ылбытын биллэрбэккэ эрэ туһаммат. Ол суруллубатах сокуон.

Герли уорбутун омуктар сангарбатахтарыттан, кини бу дыникэй дьон олох акаарылар, уорбуту да билбэтэр диэн, хараҥа идэтин ордук диринэтэргэ, көрдөрбүтүнэн халыырга быһаарынар. Омуктар тириини, тордоххо хатараат, таһырдыа ыйыыр үгэстээхтэр. Герли итини уруккуттан билэр. Биир түүн омуктар тордохторун таһыгар ыйаабыт тириилэрин Герли олоччу уоран ылан, кистээн кэбинэр.

Дэ добоор, сарсыарда омуктар тордохторун таһыгар ыйаабыт тириилэрэ мэлийбититтэн, бу ыт курдук идэлээх дьон баар эбиттэр диэн өйдүүллэр. Байбал «Кээнньэли быйыллары» — куһаҥан дьоннору ыппыт, түүлээҕи төттөрү көрдүүххэ диэн быһаараллар. Эр бэрдэ Бугданья диэн омук түүлээҕи төннөрөллөрүгэр көрдөһөр. Герли ону истэн часкыйа түһэр. «Бэйэбит уорса-уорса биһиэхэ түһэрэбит, ыраахтан сылдыар дьон диэн атабаастыгыт!» — диэн абарар-сатарар, хаста да саанан салгыҥҥа ытыалыыр. Салыннартыыр.

Бугданья дьонугар төннөн кэлэр. Омуктар итинтэн кэлэйэллэр. «Байбал куһаҥан кыыллары ыппыт, аны бэйэбитин ити тыастаах, уоттаах тайабынан өлөртүөхтэрэ, атын сиргэ көһүөххэ наада», — дииллэр.

— Суох, кинилэр кэлиэхтэригэр диэри тохтуу түһүөххэ, — диир Хохачча баһылык. — Кинилэр төһө да уоттаах, тыастаах тайахтаахтарын иһин, биһиги элбэхпит. Кыргыстахтарына, үгүүбүтүнэн үөлүөхпүт, охпунан ытыахпыт, батыһабытынан тайыылыахпыт. Онуоха-маныаха диэри сэрэнэ сылдыҥ — диэбит.

Герли омуктар сэрэммиттэрин билэр. Төннөргө баҕарар да, омуктар түүлээхтэрин олоччу ылыан, халыан-

талыан багаран тохтуур. Быһытын кэтэһэн, балыктаан аһырга онгостор. Омуктар оҕолоро эмиэ Герли быһытын чардаатын аттыгар сүүрэн догдоруһа оонньоон, ый-хай бөбөнү түһэрэллэр. Атаҕа суох таба, сур бөрө, суостаах эһэ буола ооньюулар. Ол сылдьан, Герли дьонунуун быһыттарыттан балык ылан эрдэхтэринэ, омуктар оҕолоро ойон тийбиттэр. Үлүгэр төрүөттээх диэбиккэ дылы, балык сорҕото ойбонго түспүт. Мантан абаран, Герли үс оҕону сабаларыттан ылан киэр садьый-быта быһыт ойбонугар түһэллэр. Оҕолор тимирбэккэ чоломооттонон ый-хай бөбөнү туталлар. Ону көрөн, биир үлэһит американец икки оҕону ойбонтон ньылбы тардан таһаарар. Үһүс оҕо муус аннынан барар.

Омуктар оҕолоро Муойкача уола Гудьэй диэн оҕо ууга түһэн өлбүтүн кэпсээн биэрэллэр. Муойкача Герлигэ кэлэн: «Оҕобун булгуччу ууттан булан кулу»,— диэн ыбарыйар. Герли бу түбэлтэни хайаан да туһанан омуктары куттаатахха, үүннээтэххэ-тэһиннээтэххэ сатанар диэн саныыр. Үгүс тыла суох, бэрт холкутук Муойкачаны ытан кэбиһэр.

Дьэ эбээт! Омуктар оттооҕор намчы, уутааҕар чуумпу түөлбэлэрэ сонно ох саалаах, үгүүлээх, баттаах эликтэринэн туолар. Герли балаҕаныгар охтоох саалар тыйыс кирсилэрин тыһа тиргиллэр, ытыалаһы буолар. Дьэ иһигэр бүгэн олороллор. Түүн харанганан саптан, Герли соҕотобун күрүүргэ сананар.

— Эһигини омуктар өлөрүөхтэрэ суоҕа. Булумньугутун сүгэһэрдэнэн бараарын, ситээрин. Мин «Кыыс туонатыгар» Гарига тийэн күүтүөбүм. Уталыйдахпына омуктар өлөрүөхтэрэ. Бу түүн хайаан да куоттахпына сатанар,— диир Герли.

Герли сэрэниин-сэрэнэн сыбдыйан, хараҕа түүнү хахаланан, «Ноҕотуу төрдүн» ааһан, Чэриктэй арыытын алын тумсугар тийэн эрдэҕинэ, омуктар ситэ баттаан ылаллар. Герли өлөрө кээлтин өйдөөн; түһүнэн кэбиһэр да, омуктар охторо арыы тумсугар ситэн, хара буору уоппутунан охтор. Ыттыы өллөҕө ол.

Омуктар Герли түөрт дьонун эмиэ өлөрөргө быһаараллар. Манна туран Бугданья этэр:

— Кинилэр тойонноро, ити сиэхсит өллө. Оттон бу түөрт киһи биһиэхэ куһаҕаны онгоруохтара суоҕа. Өлөрбөккө үүртэлээн ытыахха. Онуоха эбии икки оҕону ууттан өрүүһүбүт киһи баар.

Омуктар сорохторо өлөрөргө, сорохторо ыытарга мөккүһэллэр. Онтон баһылыктара Кохачча офонньор этэр:

—Өлөрө кэлбити өлөрөр үгэспит буолан баран, оттон бу дьону өлөрдөххө сэттээх-сэмэлээх буолуо. Кини бары биир буолбатах. Мин ити Бугданньа эппитэ саамай сөп дии саныыбын.

Омуктар Герли дьонугар кэлбиттэрэ, дьонноро хайы-үйэ оннулара онгойон хаалбыт. Туох баар омуктартан албажалаабыт түүлээхтэрэ олоччу хаалбыт.

Хас да уонча омук эликтэрэ күрүөйэхтэри батыһаллар. Индигири умнастаан барбыттарын ситэн ылаллар. Анараангылар тохтууллар.

—Дьэ, эниги куһаҕан дьон эбиккит. Тойонгут ыт-тыйбыта. Энигини да итэҕэйбэппит да өлөрбөппүт. Аны бу сиргэ саллар-сааскыт, уһун үйэбит тухары өлөрө-өһөрө эргиллимэн! Инньэ диэн сиргэ тобуктаан, охтоох саабытыгар андаҕайын! Оччоҕо ыытабыт. Доҕордуу быһыынан байтаһын табаны өлөрөн өйүөлүүбүт.

Герли дьоно андаҕайбыттар. Эппиттэрин курдук, омуктар бу үлэһит дьоннуун доҕордуу арахсыбыттар. Байтаһын табаны өлөрөн өйүөлээбиттэр.

Түөрт үлэһит «Кыыс туонатыгар» Индигири умнастаан Гарига табыллыбатах сырыыларын кэпсииргэ кэһиилэнэн тийбиттэр. «Кыыс туонатын» олохтоох кыргыттара, дьахталлара ох сааларын утары ууммутунан, үгүүлэрин өрө көтөхпүтүнөн көрсөллөр. Били маа бэйэлээх күлүм-мичик көрүҥнэрэ, эйэбэс мичээрдэрэ мэлигир. Муус тымныы чучураан хааннаммыттар. Түөрт киһини тордоххо да чугаһаппатахтар.

—Торбон бөрө тойотторго туһалаан сылдыабыт! Аны хаһан да бу сиргэ үктэнимэн. Кэллэргит эрэ өлөрүөхпүт. Тойонгут, үтүө сыһыаммыт иһин, эниги кэннигититтэн уһаабакка ыттыйбыта. Ону үүрэн ыыппыпыт. Аны манна кэлимэн!

Тэннэһиэхтэрэ дуо, тойоннорун ыар буруйун сүгэллэригэр тийээллэр. Эрдэ-сылла ымсыы тойотторун бэйэлэрэ дьакыйбыттара да буоллар сатаныа хаалбыт эбит араһа.

Хайыахтарай, «Кыыс туонатын» кыргыттара, дьахталлара үүрбүттэрин кэннэ ааттаһан да абыраммаккын. Американецтар Гари суолун суоллаан, Индигири умнастаан сукуннаһа турбуттар.

Омуктар түһүлгэлэрин баһылыга Кохачча, күһүөрү биир сарсыарда, Индигир биэрэгэр мас сыһынан кириэс онгорон уу кытытыгар аспытын көрө кирибит.

Халлаанна кыырпах да саҕа былыт суоҕа. Күн баһачча тэмтэйэ ойбут, чэмэлийэ тыкпыт этэ. Саһарбыт сэбирдэхтээх иирэ талах сарсыарда сууммут уутун куурдуна илигэ — таммахтар араас өгнөөх кустук буолан илиллэн тураллара.

Кохачча оҕонньор, үгэһинэн, бүгүн хантан тыал буолуобун билгэлээн, саҕыннаһын түүтүн үргэнэн салгыһна ыһан, тыал собуруу диэки тэн түһүөхтээбин биллэ. Бэһэнэ киһэ били бэлиэтин уу кытытыгар аспытын одууласта. Соһуйан, хараһын мунунан көрдө, таалан турда. Кини үйэтигэр көрбөтөх тэриэбэтэ, остуоруйаҕа кэпсэнэр улуу көтөр түөһүн умсары уурбут курдук, «дьикти дьиэ» уу кырсыгар үллэн-баллан олооро. Куба куорсунун уус да уус омук эмээхсинэ аттаран, тигэн, ыһаабытын курдук, мантан чараас тириин тириллибит үһүн ураҕастардаах эбит.

Бу уу кырсыгар турар «дьиэбэ» били Байбал ынырыктаах ыалдьыттарын маарынныыр чараас таһастаах дьоннор тугу эрэ кэпсэтэн добдугураһаллар.

Кохачча оҕонньор били ынырыктаах дьону — «амырыкааннары» умна илик. Ама, умнуо үһү дуо?! Аһыйах сыллааһыта абаһыга диэри буулаан баартара дии.

Кохачча оҕонньор хоргуһа суох киһи. Хараһа уоттанна.

— Тоҕо мантан араһпат дьаабалларыһ? Бэйэ, дьоннорбун түмүнэн, ытыалаан, эрдэ тутуу былдьаһыым. — дии санаан, кэлбит суолунан ойуурга, күлүк курдук элэкис гынан хаалла.

Кохачча аҕа баһылык бэйэтинэн кутталы биллэрибиттэн омуктар улаханник айманаллар, ох сааларын, үнүүлэрин-батастарын үрдүгэр түһэллэр. Бары атаһастаммыттара, баттаммыттара, абалара-саталара хааннарыгар көөнньөр, киил мас курдук кытаанах санааны ылыналлар.

Аҕа баһылык Кохачча охсуһууга ыһыран, улуу ойуунугар таба тириитинэн оһоһуллубут дүгүрүн, үс төгүл суордаан баран, охсоругар соруйаары гынан эрдэһинэ, биир аарыма кырдыһас тайаһын өрө уунар:

— Тохтоо! Улуу Кохачча! Уонтан тахса сыллаабыта мин «Төгүрүүн» чыыстайыгар уһун баттахтаах, наһаа үчүгэй энгилгэннээх ырыалаах эмиэ маннык дьону көрсүбүтүм. Кинилэр миигин халлаантан түспүт үтүө аһынан аһаппытара. Абаларын көрсүбүт курдук ытыктаабытара. Суох! Бу Байбал дьоно буолбатахтар. Өлөрө-өһөрө кэлбэтэхтэрэ буолуо. Сүрэбим оннук сэрэйэр. Охсуһуох иннинэ, ол дьон быһытын-майгытын билиэххэ, кэтэһиэххэ баар.

«Оо, ытык кырдыаҕас сөпкө да эттэ»,— дии саныыр Кохачча. Ол эрэри сэби-сэбиргэли бэлэм тутарга уонна көһөргө таһаһы-сабы бэлэмнэнэргэ этэр. Охтоох ырбалары, үгүүлэри, батастары суһаллык, элбэхтик онгосторго дьаһал биэрэр. Үлүктэни мэнкэрэбэ хаалатар, оҕонудьахтары ыраах ойуурга саһарга быһаарар.

Кэлбит дьоннор, ох саалаах омуктар айманан таас булгунньахха тордохтон тордоххо суксуруһалларын көрөннөр, эмиэ сэрэнэллэр. Кинилэр бэйэлэрин кытта илдэ иһэр омук сирдьиттээхтэр эбит. Ол омук сирдьит биир киһини кытта туох да сэбэ-сэбиргэлэ суох испиискэ, суухара, саахар тутуурдаах, наһаа холкутук хааман, омуктар түһүлгэлэригэр тахсар.

Кохачча көрсүһүүгэ таһнар таһаһын: хара саһыл тыһа тулалаах муостаах бэргэһэтин, таһалай дьарбаа ойуулаах ыыстаммыт түнэ сонун, оҕуруо-бичик таас кыһаан тигиллибит нэлэкигин кэтэн, арбаатыгар¹, ойо-боһугар ох саалаах, үгүүлээх-батастаах бөтөстөрүн туруоран, тобугун хатыһа туттан, эһэ олбоххо өттүк баттанан багдыаллан олорор.

Кэлбит ыалдьыт аҕалбыт бэлэбин, сүгүрүһэн баран, Кохачча иннигэр уурар. Омук баһылыга Кохачча ол бэлэби, угаайы буолуо диэн, ылбат. Кинини кытта кэлсибит омуктан тугу да ыйыппакка, уоттаабынан батары көрөр.

— Бу үчүгэй киһи, айы быйыл ньуучил,— диир омук сирдьит.— Айаннаан иһэр киһи. Аата Олег Черов. Мин кинилиин билсибитим сүрдээх өр буолла. Кинилэр тылларын истэргэ үөрөнним. Кинилэр ааттарын курдук ааттаахпын. Урукку аатым Синмат диэн этэ. Билигин Мэхээчэ дэнэбин. Ончу куттаныман.

Кохачча Олег Черову сирийэн көрбүтэ, дьүһүнэ сым-

¹ Арбаата — кэһнэ (ред.).

наџас, илиитэ, улахан буолтун да иһин, ыраас, хараџа, халлаан курдук күүх да буоллар, аламаџай. Аџа баһылык дыппиэрэн олорон баран сирдьит омука этэр:

— Эн, нохоо, ол эрээри сэрэн! Бу дьон мантан бариахтарыгар диэри эйигин бэйэм аттыбар тутатын. Киниэхэ бэйэбиттэн биир элиги сирдьит биэрэбин. Биһигини атаџастаахтарына, аан маннай эйигин кырбастаан ыкка биэриэм. Тойонгор ити курдук эт! — диир Кохачча.

Мэхээчэ Олег Черовы кытта кэпсэтиһэр. Нуучча истинник мичээрдиир. «Бэркэ сөбүлэстэ», — диэн Мэхээчэ Кохаччаџа тылбаастыыр. «Миигин хайдах баџарар тут. Сөбүлэһэбин», — диир.

Омуктар тордохторун быһынан, хайџаһынан, со-рохтор быһаһынан тэһэ анһан, Олег Черовтааџы көрөллөр. Кутталлара сыһыа ааһар. Кохачча оџонһор били аарыма кырдыџастыын харахтарынан имнэссэллэр. Ол кэмгэ мааны таџастаах эдэр кыргыттар, эһэ тириитин олбох ууран, нууччалаах омуку олордоллор. Таба тылынан, силиинэн, хаанынан, сыанан, бүүрүнэн, быарынан маанылыыллар. Уулаах отон уонна сугун уутун көндөйдүү хаһыллыбыт муос чааскыга, буор көһүйэџэ аџалан биэрэллэр.

Нууччалар суухаранан, саахарынан күндүлээбиттэрин омуктар, «халлаантан түспүт ас» диэн, хайгы-хайгы сииллэр.

Ол да буоллар Кохачча сэрэнэр. «Си-дүүгээр кэлбэтэхтэрэ чахчы», — дии саныыр. Үтэн-анһан көрөргө сананар.

— Байџалга сылдыбыт кинигин дуу? — диэн нууччаттан Кохачча ыйыттарар. Бу ыйытыыттан нуучча кинитэ бэркэ дыксинэр. Ол гынан баран этэр:

— Байкалга сылдыбытым. Онно өр буолбутум. Олус бэрт дойду. Үчүгэй күөл.

Ити тылы истэн Кохачча эмиэ американецтары саныыр. Байкал диэн Кохачча билбэт. Кини Муустаах муораны Байџал диирин нууччаџа быһааран биэрэр. Кохачча туохтан сэрэнэрин дьэ билэн, нуучча хардары ыйытар.

— Эһиэхэ муораттан кэлэ сылдыбыттара дуо?

Кохачча оџонһор хас да сыллааџыта кэлэн барбыт американецтары кэпсиир.

— Атаџастаан, баттаан баартара да тосторун биэр-

биппит. Биһиги бу сиргэ куһаҕан дьону өр үйэлээбэппит. Биһиги бэркэ ытабыт. Табалыын тэнгэ сырсабыт. Кырынаас курдук сылбырҕабыт, үнүүнэн-батыһанан куһаҕана суохтук туттабыт. Онон эрдэ-сылла эйэлээхтик хонон-өрөөн барын, — диэн Кохачча нууччаҕа кэпсиир.

Мэхээчэ барытын өйдөтөрдүк тылбаастаан иһэр. Нуучча киһитэ:

— Кыһын иһэр, манна эһигинниин кыстыырга санаһабыт. Аны саас өрүс мууһа суллаҕына айанныахпыт, — диир.

Кохачча ити этиигэ «ээх» да, «эй» да диэбэт. Истэн эрэ кэбиһэр.

Кохачча Мэхээчэ оннугар, тулаайах, кими да кытта тапсыбат, алыс киннээх Киникиг диэн уолу нууччаларга илии-атах буоларга аныыр. Нууччалар тулаайах уолу өлөрдөхтөрүнэ да, харыһыга суох дии саныыр. Оттон Мэхээчэни, эппитин курдук, бэйэтигэр ыларга соруйар. Онуоха аарыма кырдыаҕаһа орооһор:

— Аҕа баһылык, бу айан дьоно амарахтарын сэрэйдим. Сирдьиттэрин биһиги тутарбыт сатаммат. Кыһын сылдыар сирбитигэр ким да тийбэтин. Киникиг уолу кинилэргэ биэрэрбит сөп. Кыһын сииллэригэр уонча кэтимэх тыһылары хаалларыахпыт. Тас сылаах эрдэхтэринэ күһүн идэһилэниэхтэрэ.

Кохачча баһылык ити этиигэ сөбүлэнэр.

Омуктар суһаллык онгостон хайаҕа — Салтаһа, Бурунаас, Кыыллаах таастарыгар — барарга бэлэмнэнэллэр. Ол бараары сирдэрин туһаайыытын уларытан, Индигири таһнары умнастаан, кэлбит дьон харахтарын баайан, сэрэнэн барарга быһаарыналлар.

Олег Черов саамай аарыма кырдыаҕаска чокуурунан эстэр бинтиэпкэни уонна сэрээти биэрэр. Офонньор, Синмат-Мэхээчэҕэ тылбаастатан, хайдах ытарга үөрэнэр.

Омуктар уонча кэтимэх табаны бу дьонго, өлөрөн сииргэ, Киникиг уолу кытта хааллараллар. Бэйэлэрэ, Индигири умнастаан уучахтаах, сэтиилээх көһөн хаалаллар...

Омуктар түһүлгэлэригэр саас төннөн кэлбиттэригэр, нууччалара омуктуу кэпсэтэн, эйэбэстик мичээрдээн тоһуйаллар. Уруккуттан билсэр дьон быһыытынан, бу сырыыга адьас убай-быраат курдук үөрэ-көтө көрсөллөр. Били тулаайах уол Киникиг нууччалыы таһаастаммыт,

кинилэр курдук тылламмыт. Синмат-Мэхээчэттэн итэбэ-
һэ суох «тон нууччаҕа» кубулуйбут. Гришка диэн сана
ааттаммыт. Бэл сурук хараҕын ааҕар буолбут.

Омуктар үөрүүлэриттэн күн тахсытыын үгкүүтүн —
сээдьэни тэрийбиттэр. Хас да күннээх түүгүгэ омук үөр-
бүт куолаһа, чуор тойуктаах сээдьэ ойуурга, тыаҕа,
өрүскэ өй дуораанын кытта үөгүлэспит.

Били түүлээхтэрин американецтар албаҕалаан ыл-
быттарыттан Кохачча баһылык дьоннорун түүлээҕи бул-
таппакка боппут. Омуктар бу үтүө санаалаах нуучча
дьонугар илии уунарга туохтара да суох. Кыбысталлар,
онгой-соной көрсөллөр. Кохачча оҕонньор абаланан бат-
таҕын үргэнэр.

— Мин, эһигини Байбал куһаҕан дьонун курдук буо-
луохтара диэн, түүлээҕи соруян бултаппатаҕым. Бу
акаарым иһин баттахпын үргэнним. Кохачча баһылык
акаарыбын дьон көрдүн!

Олег Черовтааҕы биһигини кытта сылдыһын, саамай
үчүгэй дьүһүннээх кыһы дьахтар ылын, саамай күүс-
тээх уучаҕы миинин, баһылык буолун диэн көрдөһөл-
лөр. Олег Черовтаах онно, саҕата суох, мичээрдэһэн
эрэ кэбиһэллэр.

— Дойдубутугар ойохтоох, оҕолоох дьоммут. Улахан
баһыбаларын! — диэн буолар.

Олег Черовтаах хаһыалар да эбит. Кинилэр ому-
тары кытта ый курдукка бииргэ аһаан, утуйан, эн-мин
дэһэн, саас көмүөл мууһа ыраастаныар диэри олорол-
лор.

Олег Черову Кохачча: «Хантан кэлбиккиний?» —
диэн ыйыттаҕына кини, толкуйдаабытты, анар хараҕын
быһа симэн баран, ыраах көстөр хайа диэки ыйар. Ону
Кохачча сыаллаан көрдөбүнэ, Салтаһа тааһын диэки
эбит, ол курдук кини өйдөөн кэбиһэр.

Барар күннэригэр ыраах, чугас омук элбэх мустар.

Олег Черов, бараары туран, үс-түөрт чокуурунан эс-
тэр бинтиэпкэни уопсай туһаҕа бэлэхтээбит. Омуктары
саанан ытарга үөрэппит. Байбал дьонноругар — аме-
риканецтарга хаһан да тугу да ылсыбат-бэрсибэт буо-
ларга сүбэлээбит. Өскөтүн кинилэр өссө да атаҕастаа-
тахтарына, нуучча дьонноругар тыллыыр, үгсэр буо-
лалларыгар эппит.

Олег Черовтааҕы кытта Синмат-Мэхээчэ, Кигкиг-
Кириискэ сирдьит буолан айанныыллар.

Бу айанньыттар омуктартан түүлээби, муоһу — тугу да ончу ылбатахтар. Өйүө гынынг диэн биэрбит эттэрин, үлүктэни, таба чонкутун эрэ ылбыттар.

Олег Черовтаах баарыстаах оночонон Индигир өрүһү таннары устубуттары омуктар харахтарыттан сүтэриэхтэригэр диэри өр батыһа көрөн алгы, сайыһа хаалбыттар.

ТУРАНТАЙ УОННА ТОЙОН БААДЬА

Зашиверскайы тутууга нууччалар күүстэрэ абыһах эбит. Сахалары, омуктары хомуйан үлэлэтэргэ быһаарбыттар. Энэлээх, Тирэхтээх үрэхтэрин батыһа дьарбааны быһыттаан аһаан олорор сахалар, омуктар илими, мунгханы оччотообуга билбэт эбиттэр.

Бөрөлөөх үрээбэр сүүрбэтиттэн эрэ тахсыбыт эдэр, дьаданы саха Тойон Баадья диэн киһи баара үһү. Төһө да дьаданытын иһин, бу киһи мунура биллибэт күүһүн бар-дьон ытыктаан Тойон Баадья диэн ааттаабыттар. Зашиверскай тутуугар кинини үлэһитинэн ылбыттар. Ол сағана Турантай диэн бэрт эдэр нуучча бухатыыра болуотунньук баар эбит. Тойоттор Турантайы тойон Баадьяны кытта күрөстэһиннэрэргэ соруммуттары бухатыырдар буолумматах. Баадья дьиибэргээбит.

Аатырбыт кэйиик оҕуһу таһааран, Тойон Баадьяны кэйдэрэн күүһүн холоон көрөргө санаа булбуттар. Оҕус, харабын хааннаабынан көрөөт, ураа муоһунан сиэлийбитин Тойон Баадья аһаран биэрбит. Оҕус иккиһин сиэлийэн эрдэбинэ, Турантай ыстанан кэлэн, икки муһуттан харбаабыт. Ол икки ардыгар Тойон Баадья оҕуһу кэлин атабыттан хап гыннаран ылар да, чырбаччы тардан, муоһун туура тардан кэбиһэллэр. Ити кэнниттэн Турантай дьонугар этэр:

— Бэйэ-бэйэбитин сэймэктэһиннэрэ оонньооххут кэриэтин, күүспүтүн туһалаах суолга туһаныҥ.

Тойоттор онуоха иккиэннэрин тыаба мас кэртэрэ ылыпыттар. Сүгэлэринэн абыһахтык охсо-охсо, тииттэрин тоһута анһан, тардан, маһы маһынан олуйан, баалкылаан куруҥ тыаны ньачаас үлтү кумалаабыттар. Мантан ордук масчыт дьону икки атах билбитэ иһиллибэт. Итинтэн ыла икки бухатыыр бодоруһан, добордоһон бииргэ дьукаах олорбуттар.

Арай биирдэ тойонноро итирик киирэн, Баадьяны күлбүт, хаадбылаабыт.

— Эн, ыта да суох киһи, хантан ылан «Тойон» диэн ааттанныг? Миэхэ кылааннаах түүлээх эгэлгэтэ баар. Дьэ, кырдык, мин тойоммун. Туга да суох дьаданы киһи ыттан ордуга суох: иччитигэр эккэлиэхтээх. Ыл, атаһар тонхой! Сөһүргэстээ!

Тойон Баадья тойонно тонхойботох. Утары да биир тылы хардарбатах. Хата, Турантай туран олус уордайан, хаана дьэбидийэн, хараба уоттанан, тойону өтөрү-батыры көрбүт.

Итирик тойон саабылатын, кыыныттан сыыйа тардан, салгынга тэлэкэчитэ-тэлэкэчитэ: «Сүгүрүй динбин, атаһар тонхой!» — диэн ыбарыйбыт. Тиһэбэр, ымыр да гыммакка олорор Тойон Баадьяны сирэйгэ тэппит. Маныаха дабаны Тойон Баадья уолуһуйбатах. Көхсүн этитэн, эрэ кэбиспит. Турантай нуучча буоллабына тойон саабылатын былдыаан ылан, туһаммат оһорбут. Итирик тойооскуну бэйэтин түүрэ харбаан, түү мээчиктээбэр чэлчэкитик, таһырдыа элиппит.

Маннык үлүгэр абаны-сатаны, сааты-сууту тойон тулуйуо баара дуо?! Турантай бухатыыры өлөрөргө дьүүллээбит.

Нуучча бухатыырын, илиитин-атабын тимир сыабынан кэлгийэн, Индигир үөһүгэр тимирдибиттэр... Оттон Тойон Баадьяны, хаһан да Зашиверскайга сылдыбатыгар бакааттаан, Тирэхтээх үрэбэр көскө ыппыттар.

Ол курдук Турантай, хара балай атабаастабылтан саха доборун көмүскэһэн, күн сириттэн сүппүтэ диэн хараастыылаах номох хаалбыта.

Тойон Баадья бүдүгүрэ кырдыгар диэри күүһүн мунура биллибэтэбэ эбитэ үһү. Ойохтоһон, биир уол оһоломмут. Уолун Хассаан диэн ааттаабыт (Муомаба «Хассаан Тирэхтээбэ» диэн сир баар, онно олоро сылдыбыт). Олгынан баран Тойон Баадья уола Хассаан туһунан ноуруокка туох да үйэлээх үһүйээн суох.

Зашиверскайга собурууттан бөбөстөрү аһалан күрэтэһиннэрэр эбиттэр. Турантай барахсан тыыннааһар кинини ким да кыайбыт түбэлтэтэ суоһа үһү. Кини өлбүтүн кэннэ Зашиверскайга күрэхтэһэ кэлээччилэр бары кыайан-хотон күнүүр буолбуттар.

Биирдэ собурууттан аатырбыт күүстээх бөбөс Заши-

верскайга кэлэн холооннообун булбатах. Ол кэмгэ Тойон Баадья кырдыан-кэхтэн, Тирэхтээххэ олорор эбит. Зашиверскайтан анаан-мэнээн ытык кырдыабастар кэлэн: «Төрөөбүт дойдун аатын-суолун түһэн биэримэ. Барангың бөбөстүүн күрэхтэһэн көр»,— диэн көрдөспүттэр.

Тойон Баадья ити түгэнгэ хайа охсуллубут бэрэбинэни остуолланан, ол остуолун баһыттан атабар диэри толору дьарбааны хоторон анаан-сиэн эрэр эбит.

— Оннообор, Турантай доборбун суох гыммытара. Мин эрэйдээх харыһыга суох хаарбах кырдыабаспын. Бабар, кырамтабын ол бөбөскө кумалатан да көрүүм,— диэн Тойон Баадья сөбүлэспит.

Тирэхтээхтэн күннээх түүн сатыы айаннаан, Зашиверскайга кэлэр. Доборун ууга тимирдибит сирдэригэр, тобуктаан туран таңараба кириэстэнэ-кириэстэнэ, өр бокулуоннаабыт.

Биир да дьибээ киирбэккэ эрэ, бөбөстөр күөн көрсөр түһүлгэлэригэр, хайа тэллэбэр, баран турбут.

— Чэ эрэ! Ол хотойчоонгутун ажалан борбуйдатан көрүн! — Тойон Баадья энэ тыһа үтүлүктээх, тайах баттаба кулгаахтыын сылдыар бэргэһэлээх, үс тайах тириитинэн тиктэрбит дөгдөнгөлөөх баадайан туран, мустубут дьону эргиччи көрүтэлээбит.

— Кырдыабаас таңаскын көбүрэттэ түһүөххүн! — диэбиттэр.

— Кэтэ сылдыар таңаспыттан көлөттөн кыайтардым диэтэхпинэ, үс ый устатыгар күлүүгэ ыытаарың. Хата, хотойчоонгутун ажала охсун,— диэбит Тойон Баадья.

Бөбөстөр күөн көрсөр түһүлгэлэрин ортотунан быһынан тарпыттар. Утаакы буолаат, быһы силэйбигтэригэр, үс арсыын үрдүктээх улахан киһи, суос-соботохто сүүрэн кэлэн, Тойон Баадьяны түөскэ кэппит, атахха тэппит уонна аһа халбарыс гыммыт. Тойон Баадья ибир да гымматах. Бөбөс эргиллэ түһэн, Тойон Баадьяны кэтэххэ сырбатаат, туора ойбут. Кырдыабаас кыратык да хамсаабатах.

Тойон Баадья уһулуччу күүстээх аатыгар собурууттан үс төгүл бөбөһү ыытан күрөстэһиннэрбиттэр. Собуруу ыңырбыттарыгар — барбатах, akkaастаммыт. Кэлин, мань быһа тартабына илин Сибирь үрдүнэн бастың күүстээх киһи аата инэриллиэбэ диэн, аналлаах наарыһынайынан тимир сыабы ыппыттар. Ол сыабы Тойон

Баадья бэрэбинэлэргэ баайан баран, үстэ түллэн тардытыгар быта курдук быһа тарпыт: Быһа тардыллыбыт тимир сыабы ыраахтаабыга ыппыттар. Тойон Баадья сүүһүн ааһыар диери күүһүн мунура биллибэтэ үһү.

Кини доҕоро Турантай нуучча бэлэхтээбит биэтиттэн утумнаан үөскээбит «Кэриэннээх уола» диэн биир атаах эбит, онтон ураты туоҕа да суоҕа үһү. Бу аты ааттаах ымсыы Былахы кинээс уоран ылбыт уонна, түөрт атабын түүрэ кэлгийтэрэн баран, ампаарга уган сытыарбыт.

Төһө да кырыйдар, Тойон Баадья, батыйатын тайахтанан, Былахы кинээстэн «Кэриэннээгин уолун» ирдэһэ тийбит. Кини тэлгэһэбэ көхсүн этитэ, күөмэйин онгостуна турдабына, иччитин билэн, ампаарга ата игэрсийбитин истибит. Онтон уйарбаан харабын уута сүүрбүт.

Харабын уутун туора-маары соттон баран Тойон Баадья, Былахы кинээс уоругун аһан, мас кыстыкка киирэн лах гына олоро түспүт.

Былахы кинээс тойоттору мунньан, көрүлүү-нарылыы, аһыы-сии олорор эбит. Дьини тула харабыллаан турар батастаах бөтөстөр Тойон Баадьяга дугдунгипыттарын Былахы кинээс, харабынан имнэнэн, тохтоппут.

— Кырдыабаас, эмис эттэ сизэ, арыылаах кымыста иһис,— диэн Былахы кинээс Тойон Баадьяны остуолга ынырбыт.

— Эн эмньик кулунун этинэн итиллибэтэбим, эн көөнньөрүүлээх көйөргө кымыскынан күөмэйбин сайҕамматабым. Орто дойдуга уол оҕо буолан төрөөбүт дьолум, нохтолоох сүрэхпин долгуппут Турантай уучча доҕордоох этим. Кини бэлэхтээбит биэтиттэн төрөөбүт «Кэриэннээх уола» диэн баар-суох хоолдуга онгостор атым баара. Ону уһаты уойбут, туора топпут тойон, уоран ылбыккын! «Кэриэннээгин уолун» иннигэр кыраамтабын да кумалатыам диэн кэлэн олоробун! — Тойон Баадья кинээскэ сэттээх тылы этэн баран, дьинэ муннугун тоҕо анньан тахсыбыт.

Тойон Баадья ыадар бэйэлээх ыаҕас күлүүһүнэн хатаммыт ампаар боробуойун сыыйа тардан кэбиспит уонна түөрт атаҕа кэлгиллибит «Кэриэннээгин уолун» ылан, үс хос үрдүк остоолболоох күрүү сүллүгэстэрин ытыһын табаҕайынан тостурута анньыталаан баран, бара турбут.

Былахы кинээс муспут дьоно сөбө-махтайа, уолуйа-куттана эрэ хаалбыттар. Былахы кинээс улахан уола, сылгы мүнэтин эрбэхтээн тоһутар күүстээх Энкэллэ Сүөдэр диэн киһи:

— Биир сомоҕо хараҕа, бачча элбэх дьон утарылас-пакка, мииниэх буолбут хаарыаннаах мингэбин был-дыаттахпыт аанай абатын! — диэн сулана-сулана тар-баҕын мускуммут.

— Ээ, ити улуу күтүр тыктаҕына тулуйуон дуу, тэп-тэбинэ ордуон дуу?! Акаарытык тыллаһыма! — диэн Былахы кинээс, уота-күөһэ өһөн, уолун сэмэлээбитэ үһү.

Дьэ, оннук. Холку, наҕыл бэйэтэ, Тойон Баадья уорас-тыйан, урут утары көрбөтөх тойотторун кытта утары-лаһа, доборун Турантай кэриэһин иһин олобун бүтэник сылыгар дьорҕойо сылдыбыта үһү.

— Турантай уучча доборум, миигиннээбэр таһыччы ордук, тэтнэнэх киһи этэ. Миигин мэлдьи көмүскэхэр буолара. Ону баара мин сордоох, аҕала, кэнэн дууһа буоламмын, кинини тимирдэллэригэр көмүскэспэтэх ыар айыылаахпын, — диэн үс хонук устата Тойон Баадья нэйэ-туойа, ытыы сытан өлөөхтөөбүтэ үһү.

СОРДОН ХАРА АТТААХ КҮРҮЧҮӨК

Зашиверскай сириндүүн, мунгутаан аххан турдаҕына, Кэбэргэнэттэн биир көстөөх Намыы Күөлгэ элбэх ыаллаах, кулубалаах, кинээстээх, чаччыналаах Элгэс улууһун быраабата баара. Оччолорго Дарыбыан кинээс баһылаан-көһүлээн олороро. Абыс уонун аһан иһэн, көрүүхтэн кэрэ харахтаах, субалаах киэнэ туртаҕара, хааннаах ырааһа Махталлаах Маарыйа диэн тулаайах кыһы ойох ылбыт. Урукку ойбууттан Боттох диэн уоллаах эбит. Махталлаах Маарыйаттан уол оҕоломмут. Кинини Күрүчүөк диэн ааттабыттар. Бу оҕо алтатын-сэттэтин туолуута Дарыбыан кинээс тагаралаабыт.

Махталлаах Маарыйа бэйэтин уолун Күрүчүөгү олус кытаанахтык тутара, оҕо тулуйбат эрчийиитинэн үөрэтэ-рэ эбитэ үһү. Буурҕа улуйа турдаҕына, сыгыннахтыы ытан, ойбонтон муустаах анныыны аҕалтарар. Убайан сирилиир кыһыл чоһунан бырахтарар, этэ тардан аһаран биэрэригэр үөрэтэр. Сайын алтан солууру төбөтүгэр кэ-тэрдэн баран, мохсоҕол уйатын алдыаттарар. Харса

турар кэйиик оѳустары уоттаах хардаѳаһынан курбуула-
тан арааттарар. Ситиминэн баайан дирин ууга быраѳан
сөтүөлэтэр.

— Биһиги аѳабыт ууһа быстарыгар баѳаран, оѳону
ити курдук муннуугун! — диэн маачаха ийэтигэр Боттох
кыһыһар.

— Уол оѳо — эрэйгэ, оѳус торбос — көлүүргэ төрүүр:
тулуйдаѳына — туһаныѳа, тулуйбатаѳына — өллүн! —
диэн Махталлаах Маарыйа уолун араас кытаанактарга
уһуйарын уураппат..

Аѳата өлбүтүн кэннэ Боттох кинээстээбит.

— Аѳам кэриэһэ — Күрүчүөгү киһи гынарга. Бэйэм
көрөн-харайан иттиэм!—диэн Боттох Күрүчүөгү ийэтит-
тэн арааран ылбыт.

Күрүчүөк, убайыгар Боттоххо хас да сыл олорон ба-
ран, биир сайын сүтэн хаалбыт. Боттох дьон бөѳөнү
үмүрү тардан көрдөтөр да булбаттар. Ол кэмгэ Махтал-
лаах Маарыйа улахан уолуттан тэскилээн, «Ат бастаах-
ха» олороро үһү. Күрүчүөгү көрдүү Боттох онно тий-
битэ, эмиэ мэлигир. Ыксыыллар.

«Өскө өлбөтөх буоллаѳына, ийэтигэр хайаан да кэ-
лиэѳэ, ол-бу буолбутун таһыйан биэриэххэ»,— дии са-
ныыр Боттох. Кини таайбытын курдук, Күрүчүөк ийэ-
тигэр «Ат Бастаахха» тийэн кэлэр.

— Ийээ,— диэбит Күрүчүөк,— били босхон буола
сытар Алампыайга сырыттым. Аѳам таптыыр хорсун
бөѳөһө дииллэрэ. Ону санаан, убайым сылгытын үөрүт-
тэн биир байтаһын биэни идэһилээн биердим. Эйигин,
урукку сырдык санаатын умнубатах буоллаѳына, кэлэн
көрсөн бардын диэн илдьиттиир.

Күрүчүөк кэпсээнин истэ олорон, Боттох хаана-сиинэ
быһытталанан, дьэбидийэн кэлэр.

— Хас соххор-доѳолон ахсын биирдии байтаһыны
охторон биэрдэххинэ, былыргы Омоѳой да баайа ба-
раныһы дии. Баччаттан баскын биллэрбэт, тылбын ис-
тибэт, талбыккынан уйуссах сылдыар буоллаххына, хан-
тан иним-быраатым диэхпиний?! Барых алаһа дьээби-
тигэр,— диир Боттох.

— Ийэхсит эрээттээбитинэн ийэтэ буолабын. Төһө
да эдэрим иһин, огдооботуйан, эрдэ кэхтэн эрэбин.
Оѳобун оттотон-мастатан, бултатан-балыктатан ииттэрэр-
бэр, тойон убайа, көгүллээ,— диэн Махталлаах Маары-
йа көрдөһөр.

— Аџабар андаџар биэрбитим. Алаһа дьиэни тэринэн, аџа баһылык буолуор диэри араарбаппын,— диэн Боттох кыккыраччы akkaастаабыт.

Кэлин, Күрүчүөк сүүрбэччэтигэр чугаһаан эрдэбинэ, улахан сут буолбут. Күөллэр, муустара эпсэ тонгоннор, балыктара атан өлбүттэр. Дьаданы дьон сутаабыттарыгар Күрүчүөк убайын табатын үөрүттэн биэс табаны өлөрөн дьонго түнэппит. Ол гэннэ убайыттан күрэнэн, хайаџа куоппут. Боттох сойуоласпатах, уол сайын ийэтин ахтан эмиэ «Ат Бастаахха» кэлбитигэр, Боттох кэтэһэн олорор эбит уонна быраатыгар этэр:

— Быраатым барахсан! Олус да онно-манна уччуйаџын. Хата, Зашиверскайга баран, дьону-киһини көрөн, аџа баһылыктарбытын кытта биссиһэн кэлиэх. Зашиверскайга тийэн Боттох кинээс быраатын үнсүбүт.

— Эдэригэр тэптэрэн, баһа-атаџа суох баран эрэр. Уппун-аспын умнаһыттарга ыһар-тоџор. Кэһэтэр, оруосканан үөрэтэр наада. Мин таһыттардахпына өрө баран иһиэџэ. Эһиги бэйэџит сууттаан.

Зашиверскай тойотторугар бэрик биэрэн, быраатыгар биэс оруосканы бэрдэрбит.

Боттох, быраатын таһытаран баран, аһы-таһаһы ылан, Зашиверскайтан аалынан Индигири умнастаабыт.

— Соххор-добоһон сорун-мунгун көрөн дуоһуйбакка, эппин-хаамын эттэтэн эриэн ыт элэгэр, күөт ыт күлүүтүгэр ыттын. Ириннэх бэйэбин эрэлийэр, энсэлийэр Индигир эбэм иччитэ ыллын! — диэн баран Күрүчүөк, таһаһын-сабын хайыта тыытаат, өрүскэ ыстаммыт.

— Киһи буолуох кэскиллээх, саха буолуох саргылаах ыччаппын, ыгыммыттан сыһа сууттанан, өлөрдөбүм,— диэн Боттох кинээс суламмыт, кэмсиммит.

Лаппай Тааһын анныгар күүстээх күрүлгэн баар. Онно Күрүчүөк ууттан соџотохто эмийин кэрэтигэр диэри күөрэс гыммыт уонна «сибиэн буолан» кыламмыт:

— Сордон Хара соһоџостоох Күрүчүөк уолу сиэбит топпот мангалайдаах Боттох кинээһи дирин үөспэр эџирийиэм буолуо,— иннэ диэт, ытыһын охсунан баран, эмнэ тимирэн хаалбыт.

— Улуу киһи удьуорун, ытык кырдыџаџас ыччатын Күрүчүөгү сиэн баран, Индигир эбэм иччитэ миэхэ инсэтин түһэрдэ,— диэн Боттох куттанан, уу иччитин алгыырга аргыстарыттан көрдөспүтэ үһү.

Күрүчүөк, хас кутталлаах харгы-күрүлгэн кэллэбин ахсын өрө көбөн, үгүстүк куттаабыт.

Индигир күүстээх сүүрүгэ ийэ үөскэ кэлэн бытаарар. Манна Күрүчүөк эмиэ көстүбүт.

— Боттох кинээс обургу, куоттун. Өскө соботох эбитиг буоллар, мин дириг бэлэспэр дьиэтиийиэг этэ. Атах-бытах дьоннорун абыраатылар.

Ити кэнниттэн Кэбэргэнэбэ кэлиэхтэригэр диэри Күрүчүөк көстүбэтэх. Эргэ быраабаба, Намыы күөлгэ тахсаары Кэбэргэнэ төрдүгэр кэлэн хонуктуу сыттаһарына, Күрүчүөк убайын хоонһугар киирбит.

— Зашиверскайтан ыла ууну харбаан кэллим. Эн миигин эппин эриэннэппит иэскин, эмис сүрэххин эппэннэттим. Иэс боруоста! — диэн Күрүчүөк элэк гыммыт.

Боттох кинээс Күрүчүөк өлбөтөбүн дьэ билэн, кыһыран, быраатын аны кырбаары гыммыт. Күрүчүөк убайын умса садыйан баран, эмиэ өрүскэ ыстаммыт. Бу сырыыга, бэл, ийэтигэр да биллибэтэх. Наар Боттох кинээс баайын ыһа-тобо, сүөһүтүн өлөрө-өлөрө дьонго түнгэтэ сылдыбыт.

Кыһын буолуутугар Күрүчүөгү тутарга Зашиверскайтан быраабаба ыспараабыннык кэлэр.

— Абатын албан аатын алдыатарга төрөөбүтү, убайын ытыктаабат түөкүнү, уон тобустаах Күрүчүөгү, тутан хандалы кэтэрдэргэ, — диэн ыспараабыннык дыһал биэрбит.

Күрүчүөк мунһахтыыр дьинэбэ көтөн түһэр.

— Түөһүгэр күннээх, кэтэбэр ыйдаах тыннаах хара саһылы түөскэр бырахтахха ити тылын хаалыаба. Туора киһи баайын-дуолун тыыппатабым. Бэйэм убайым баайыттан офонньотторго, огдооболорго бэрсибитим. Ону буруйунан аабыммаппын. — Ол курдук күүстээхтик этээт, Күрүчүөк таһырдыа ойбут. Сордон Хара сонобоһугар олороот, ойутан хаалбыт...

БААЙ МАБЫРЫЫҤА УОННА ОТУКУЙААН

Индигир быстар төбөтүн диэки, Өймөкөөн сирин тардытыгар баар Ньээнньэли диэн үрэх тобойугар, ааттык-ааттык ахсын абыр-табыр аатырбыт, суол-суол ахсын суон сурахтаммыт, дьүһүннээх үчүгэйэ, унуохтаах

төрөлө, майгылаах бардама Баай Мабырыына диэн кыыс бухатыыр күннээн олорбута эбитэ үһү. Баай Мабырыына, олус сириксэн буолан, сүүрбэ биэс сааһыгар диэри эргэ тахсыбатах. Көстөр да дьүһүнүнэн, күрэстэр да күүһүнэн, киниэхэ тэнгнээх киһи көстүбэтэх. Кини күтүөттүү кэлэр дьону көгүллэрин күөмчүлээн, күүс өтүнэн тутаттаан, дэлби таһыйталаан, накаастаан ыталыыр үгэстэммитэ үһү. Ийэлээх аҕата өлбүтүн кэннэ, хас да сылга ол курдук суоһуран-суотуйан, кими да сөбүлээбэккэ, чугаһаппакка олорбут. Ааранан, кыра-хара дыдангы дьону кытта таһыйар үгэстэммит.

Арай биирдэ Индигир көмүөлүн көтөбөн, халаанын уутунан угуттаан мэндээрэн, бэл диэтэр айманар ахсым сүүрүгэ абыраан, кылбаара устарын саҕана, от-мас күөх симэбин таннан эрдэбинэ, Баай Мабырыына олорор кытылыгар сулумах тыы кэлэн тохтообут. Тыыттан соботох киһи тахсар. Ары-саһыл хааннаах, куударалаах саһархай баттахтаах, олус мааны танастаах, унуохтаах киэнэ көнөтө, дьүһүннээх үчүгэйэ эр бэрдэ тахсан, өтүк баттанан, уоттаах харабынан бу дойдуну тула көрүтэлээбит.

Оҕо-дьахтар, саҕа кэлбит киһини көрөөрү, биэрэк хааһыгар чуоһуспут. Киһилэрэ кинилэргэ саараабакка, суоруу сүллүгэстэрдээх остоолбо күрүөбэ өйөнөн, тугу эрэ тобула сатыырдыы сөҕөн турбут. Онтон атыһыт лааппытыгар тийээн ааныгар тохтуур. Киирээччини-тахсааччыны үгүү-батас курдук өтөрүтэ көрүтэли, сэнэбитти дэлэй-былас туттан турбут.

— Наһаа мааны танастаах-саптаах, дьүһүннээх бэрдэ, унуохтаах көнөтө, күүстээх көрүнгээх киһи кэлэн, дьибэҕэ киирбэккэ, лааппы ааныгар турар,— диэн Баай Мабырыынаҕа биллэрэ охсубуттар.

— Көрбүтүм. Бу дойдуга туох да наадата суох киһи саас, бачча эрдэ, өрүһү умнастаабатаҕа чахчы. Кими эрэ көрдүүр, тугу эрэ кэтиир киһи быһыылаах. Бэйи, бэйэм тахсан чугастан көрүүм,— диэбит Баай Мабырыына.

Кини от күөбүнүү солко ырбаахытын, көмүс мөһүүрэлээх харсыатын, сүүһүгэр туоһахталаах сайынны чиэпчик бэргэһэтин, сабыс-саҕа тумустаах саары этэрбэһин кэтэн, киэргэнэн таһырдыа тахсыбыт.

Кэлиэхсит, минньигэстик мичилийэ түһээт, тобугун бокутан, илиитин быар куустан баран, Баай Мабырыынаҕа сүгүрүс гынар.

— Күлүмүрдэс бэйэбин көрүөм диэн, күтүр ыраах сиртэн көһүннүм. Көмүс уоруккун көрдөрөп, айан кинитин аһат, суол кинитин тохтот,— диэбит.

— Кимнин-ханныккын эппэккэ эрэ, суол ортотуттан үөбэ-түрүйэ кэлбит бу туох кинигиний? Сымнаҕас оромор кими сытыарбыппын, холку хоспор хайа хоһоһону хорһоппуппун билэн эттин? Эн саҕа эликтэри көрбүтүм,— диэн Баай Мабырыһа кыйыттан, икки иэдэһэ буспут дьэдьэн курдук тэтэрэ кэйбит, сылаас хараҕа тымныы уоттаммыт.

— Бырастыы гын! Уохтаах-дохсун Охоһоос кулуба оҕото буоламмын, уран майгыны, уус тылы сатаабаппын. Соруйан атаҕастаата дии санаама, оонньообутум олуоната буолуо. Хайыахпыный, холдьоһор буоллаххына, суол кинитэ суолбар турарбар, айан кинитэ айаммар аттанарбар тийэбин. Быраһай! Үөхтэ, мөхтө диэн санааҕар тутума,— диэн кэлиэхсит олус имигэстик сүгүрүйбүт.

Онуоха бу кини саҕата ыраһа, тыла-өһө чингэ, истингэ, дьүһүнэ үчүгэйэ Баай Мабырыһаны олус манныппыт.

— Халыан бэйэбин хатыылаахтык хаарыйбыккар хадьардык хардардым быһыылаах. Чэ, бырастыы гын. Сылдьар ыалдыты, хонор хоһоһону сынньатар дьиэлээх, аһатар астаах ыалбын. Алаһа дьиэбин атыңыраама, киирэн көр,— диэн Баай Мабырыһа сылаанныйа түспүт.

Баай Мабырыһа, ол курдук, кэлбит кинини мааны үтүөтүн маанылаабыт, ас бастынын аһаппыт. Үһүс хонугар киниэхэ кэргэн буоларга сөбүлэспит. Кини аата — Отукуйаан диэн эбит. Чугаһы, ыраабы үмүрү тардан уруу түһэрбиттэр. Отукуйаан сэттэ хонуктаах ыһабы ыһан, Баай Мабырыһа сүөһүтүн өлөрөн күндүгэ-мааныга туттубут.

— Мин манна олохсуйбаппын. Эн баайгын, малгын барытын харчыга кубулутан илдэ барыахпыт,— дииди Отукуйаан ойоһун баайын-дуолун талбытынан дьайыт.

Кини улахан хаарбаһы оҕотторон, туох сыаналааҕы, илдьиэххэ айылааҕы бүтүннүү хаалаабыт. Ол гэннэ ойоһун олордон Индигири таңнары устар. Баай Мабырыһа төрөөбүт-үөскээбит сириттэн арахсарыгар икки көмүскэтиттэн харабын уута, дьэнкир оһуруо курдук,

мөлбөрүйэн түһэрин үрүг солко былаатын төбөтүнэн сотто олорбут.

— Барахсаным оҗочооно, уйарбаахтаатыг дуу? Аналлаах сирбитигэр астыктык олоруохпут, алыс айма-ныма! Сырдык сибэтиэй таңара дьиэлээх хотугу дойду куората Сэсиэбирискэй таһыгар тийиэхпит,— диэн Отукуйаан обургу ойоҗун уоскута сангарбыт. Дохсун сүүрүк-тээх Индигир эбэ хаарбастаах дьону хайы үйэ харах ыл-бат сиригэр халыччы охсон кэбиспит. Төрөөбүт кытыл барахсан кыл ситии саҗа синньээн сүппүт.

Саңата-ингэтэ суох балайда барбыттар. Отукуйаан арай хам-түм кигинэйэн ыллыы испит. Баай Мабырыыһа сэнээрэн этэр:

— Доҗочуок, тоҗо баҗас чункугай! Өрүс күрүлүүр-барылыыр сүүрүгэ миигин көнньүөрпэт. Ырыаһыт бы-һыылааххын, ыллаа эрэ, сүрэхпин үөрт.

— Эн эппитин кэннэ, хайыамый? Ырыаһыт да буол-батарбын ыллаан да көрүүм! — диир Отукуйаан уонна күөмэйин оностон баран, дорҗоонноохтук, чуордук ыл-лаан эңсэлитэр.

Хор бу,
Хоту дойдум
Холоруктаах-силлиэлээх
Халлаанын анныгар төрөөммүн,
Сөрүөстүгэс сүүрүктээх
Сүдү өрүһүм, Индигир-эбэ
Эгсилгэннээх долгунугар бигэнэммин,
Кубулбаттаах куруубай хааннаммытым,
Кулан-дьэллик олохтоммутум.

Ырдьаччы дьадайбыт
Ырдьыгыныыр Ыстапаан
Ыччата этим,
Барҗаны билбэтэх
Быста дьадайбыт
Балбаара диэн
Маачаха ийэлээҗим!
Аҗыстаах сааспыттан
Отукуйаан ороспуой аатырбытым.
Кылахтаһан муспуппун
Кыра-хара дьонго
Түнгэтэн биэрэр
Төрүт үгэстээхпин...

Баай мабырыыһа итинник ырыаны истэ олорон, этэ салаһар, сүрэҗэ көбөр, хараҗа уоттанар.

— Хайа алдьархайдаах киһигиний, аатын-суолун

тобо сүрэй! Кырдык оннук буоллаххына, кистээбэккэ эт! Эн саҕа эликтэри көрсүбүт бэйэм. Уһун таҕастаах улууһа диэн угаайылыыр буоллаххына, уодьуганҥын тардыам,— диэн буолбут, бардам хаана баргыһа оргуйбут.

— Кэбис да, добоччуок! Ама, хайдах итинник киһи, төрөөн-үөскээн баран биллибэккэ-көстүбэккэ бүгэн сылдыһаҕай?! Ырыа хоһооно тахсыта итинник,— диэн Отукуйаан обургу күлэн-үөрэн, күөх ууну эрдиитинэн эрчимнээхтик көнгүрүтэ тардыталаабыта күүгэн оргуйан эрэ испит.

— Оннугун да иһин оонньоон ыллаабытын уйулҕабын хамсатта. Сүрэҕим өрөкүйдэ, санаам айманна. Аны, добоччугум, итинник сэттээх-сэлээннээх тылынан ыллаабат буол,— диэн Баай Мабырыһа сымнаан-сылаан-һыйан, кэргэнигэр сыста түспүт.

Отукуйаан обургу, уйарҕаабыт Мабырыһатын уураан-сыллаан уоскута олонорон, биллэрбэккэ хаарбаһын тоһоҕотун туура тарпыт. Хаарбас түгэбинэн уу өрө тыга түспүт.

— Оок, добоччуок, хаарбаспыт тоһоҕото төлө барда. Бүөлүү охсуохха, туохта эмэ аҕал эрэ!

Мабырыһа буобура истээх болтуотун энэриттэн ойо тардан Отукуйаанга биэрэр. Отукуйаан ону ылан дьөлөбөһү бүөлүү анһар.

Күн киирэн хайа кэтэбэр түһүүтэ, иннилэригэр нирэлээх арыы көстөр. Отукуйаан үөрэ быһыытыһар, түргэн-түргэнник эрдиитин түһэрбэхтиир.

— Ити арыыга хаарбаспытын оностон, баҕар аһаан аһыахпыт,— диэн кэргэнигэр мичилийэр.

Сүүрүккэ устар дьон утайахтара дуо? !Арыы тумсугар субу тийэн кэлэллэр.

— Чэ, добоччуок, биэрэккэ тахса түһэн, тоһоҕо буолар, аата суох тарбах саҕа амынһыарда тоһутан киирбэккин эбээт,— диэн Отукуйаан кэргэнин иэдэһиттэн истинник уураан ылар.

Баай Мабырыһа биэрэккэ тахсаатын кытта, Отукуйаан обургу суос-соҕотохто үөскэ анһынан кэбиһэр. Баай Мабырыһа алаарычы көрбүт киэн харахтарынан үрүт-үөһэ чыпчылыһахтыы, туох буолтун сатаан да өйдүөбэтэхтин талбааран хаалар.

— Ээй, хотуой! Баай Мабырыһа, ырыа ыллалан саатаныаххын баҕарар этин дуу? Ис сүрэхпиттэн кыр-

дьыкпын ыллаабым, иһит эрэ! — диэн Отукуйаан обур-
гу арыыны кыйа эрдэ-эрдэ ыллаан дьиэрэтэ испит:

Баай, баай
Мабырыһа хотуой!
Маһанныыра дьүһүнгүнэн,
Бардамныыра майгыгынан,
Барҕатаабыт баайгынан,
Үгүс-элбэх өйгүнэн,
Үрдүк-үтүө ааккынан,
Аартык-аартык аайытын
Аатырдыҥ да этэ.

Баай, баай
Мабырыһа хотуой!
Баайгынан эрэ суотуйан
Бардамнаабыт эбиккин,
Маҕаастыыра эрэ сирэйгинэн
Манньытаахтыр эбиккин,
Кулут-чаҕар дьонноргун
Куттаталаан сылдыбыккар
Улаатымсыйбыт эбиккин;
Атах-бытах дьонноргун
Атаҕастаан сылдыбыккар
Алаадыйбыт эбиккин;
Үбэ суохтары булангын
Үлтү үктээн сылдыбыккар
Үлүһүйэр эбиккин.

Баай, баай
Мабырыһа хотуой!
Маһанныыра сирэйгэр,
Балтардаабыт бэйэҕэр
Баҕараахтаан сылдыбатым,
Дэлэй барбыт баайдаргар,
Дэбилийэр үптэргэр
Тиһиннээри сырыттым:
Ким-хайа этиҥ диэтэргин? —
Токолоон сиһигэр дурдалаах
Тонус атамааньттан тууралаах,
Очуос ахсын олбохтоох
Омук бэрдиттэн удьуордаах
Отукуйаан хоһуун диэн
Уол-оҕо буолабын.

Баай, баай
Мабырыһа хотуой!
Өлөрөөрү гыммыта диэн
Үөҕэ сылдыар буолаайаҕын,
Үйэҕэр тийэр үпкүн
Өлүүлээн барабын,
Абыс-тобус хонуктарга,
Аһыыр талбыт астаргын
Арыыларын арбаатыгар

Арагастаан ааһыабым.
Ахсыс күнүг үүнүүтэ
Ааллаах киһи түбэхэн
Арыларыг аттынан
Ааһан иһэн харайыаҕа.

Баай, баай
Мабырыһа хотуой!
Кэнэбэһин кэнэбэс
Кэнчээри ыччаттарга
Кэриэс тылбын кээһэбин:
Баайгынан эрэ бардамнаама,
Субагынан эрэ суотуйума,
Үчүгэйгинэн эрэ өттөйүмэ,
Кэрэбинэн эрэ киэбиримэ!
Кыһалбалааҕы кыһарыйыма,
Үлэһит дьону үтүрүйүмэ,
Айан дьонун атаҕастаама,
Суол дьонун соролоомо!
Быдан тэҥил бырасты!...

Отукуйаан обургу ол курдук ыллыы-ыллыы, Индигир-эбэ үлүһүйэр сүүрүгэр олорон иһэн, көсүлүөктээх харчыны быраҕан биэрбит, ол кэннэ эрдиитинэн эрчим нээхтик тардыталаабыта, өрүс уута кэннигэр чөнгөрүйэ-чөнгөрүйэ эрилийэн испит.

Отукуйаан, эппитин курдук, ары арбаатыгар араас аһы арагастаан хаалларбыта үһү.

Тохсус хонугар, Отукуйаан эппитин курдук, ааллаах киһи түбэхэн, ааһан иһэн дьахтары өрүһүйбүт.

• Баай Мабырыһа Зашиверскай куоракка кэлэн Отукуйааны сураспыт. Киһитэ сураҕа суох сүппүт. Элбэх сири эргийэ сатыыр да булбат. Ол да буоллар, сүрүбэр абаны-сатаны иитиэхтээн, сир хайа да муннугуттан Отукуйааны булан санаатын ситэргэ сорунар.

Хас да сыл устата Охотскайы сыыйар. Таас Дьааны арбаһын тыыар. Киэн Халыманы кэрийэр. Собуруу улуустарга сонордуур. Отукуйааны булбат. Ким да билбэт. Киһи атылытын да таба көрбөт.

Уһугар Ньээнньэлиттэн Зашиверскайга кулун тутар бараныта эмиэ ирдэнэ-кэлэр. Тойоттор мунньахтыы олорор дьиэлэригэр быраабаҕа кэлэн киирэн эрдэбинэ:

— Бу туох ааттаах суутай-сокуонай?! Киһи киһиэхэ тэнгнэммэт үйэтэ диэн. Баттыгас-атаҕастабыл алыстаан эрэр. Кыра-хара дьон бысталлара буолла! — диэн Отукуйаан саҕата кутаалаах уотунан умайан эрэр үһү. Дьэ

иһиттиэм-истибэтиэм диэт, Мабырыһа дьибэ кэтөн түһэр. Отукуйаан обургу, куудара баттабын өрө имэрийэн кэбиһэ-кэбиһэ, кини киирбитин болдойбокко тыл этэ турбут. Хара солко ырбаахытын кэтит саппыйаан курунан быакаччы курдаммыт. Бэйбириэт ыстааннаах, хааргын тыһа күрүмэлээх, кырса тыһа бэргэнэтин кэтэбэр моойторуктуу иилиммит.

Баай Мабырыһа Отукуйаанга биирдэ ыстанан тийэн, эппиэтэ суох, куруттан ылар.

— Ааппын алдьаппыт, арыга бырахпыт, баайбын халаабыт массыанньык бу баар. Тутун, көмөлөһүң, бардьон! — диэн хаһытыыр.

Дьон үмүөрүһэн туран эрдэхтэринэ, Отукуйаан аанга сулбу ыстанар. Куртан тутуспутунан иһэн дьахтар аан холоодатыгар тэбинэр. Туппут илиитин ыһыктыбат. Кур тулуйбат. Отукуйаан сыыр анныгар өрүскэ ыстанар. Баай Мабырыһа хаалсыбат, тилэх баттаһа экирэтэр. Эбирийиэх түгэнэ, Индигир мууһун быһа сүүрэн, кириэстээх хайатын тэллэбэр Отукуйаан тийэн эрдэбинэ, дьахтар ситэн ылан, ыстаанын бүүрүгүттэн харбыыр да, Отукуйаан тэппит атабын кубулуппат, Дьахтар ыстаан кэннин ойо таппытынан олоро түһэр. Отукуйаан обургу хайы-үйэ Кириэстээх хайатын өрө сүүрэн тахсан нөгүө өттүнэн түспүт. Куоттаҕа ол.

Отукуйаан хантан хааннааҕа, кимтэн кииннээбэ биллибэккэ да хаалар.

Баай Мабырыһа кырдьан өлүөр диэри кэргэннэм-мэккэ, наар өһүөнүн ситиһээри Отукуйааны көрдүү саҥабыта үһү да, булбатаҕа диэн буолар.

ПАРТААСКА¹

1

Чаахчаҕа саас кус хойуутук түһээчи. Аттынаабы «Хотугу күөл» баһаам майаҕастаах. Оттон «Эбэлээххэ» үрүң балык — чыыр үгүс. Ол иһин сааскы кэмнэ манна дьон бөбө түмсэр сирэ. Ыл олорор хонуута кураайы хонуу, илин энээригэр хатыннаах чээл күөх сыһылаах. Оҕолор онно көрүлүөхтэрин сизэн мэйһидиир, — күргэтэ суох. Сизэннэ күн устата күстэхтиир Кургунуоп оҕон-

¹ Сизэрэ суох киһиргэс.

ньор оџолору бэрэбиэстээн, күөх кырдалга таһааран, көрүлэтэр-оонньотор.

Биирдэ Нартайа баай кэргэннэринин Чаахчаба сааһы кэлбитэ. Эһэлээхтэн эбээннэр таарбаҕаны атылаан, чэй, табах бэриһиннэрэ Чаахчаба киирбиттэрэ. Кинилэр абыстаах, тоҕустаах уол оџолордоохторо. Уйумкаан тоҕустааҕа. Кини баай эбээн уола этэ. Оһуордаах, оһуруолаах, кылыгырас ылтаһын киэргэллээх нэ-лэкилээбэ. Оттон Суркаан сытыы сирэйдээх-харахтаах эрээри түүтэ тохто сылдыар, тоҕуттубут абырахтаах эргэ санһыахтааҕа. Кини дьаданы Этикээн булчут уола. Сааһа аҕыһа.

Куолутунан, Кургунуоп оџонньор күөх кырдалга оџолору туоратан оонньоппута.

Эбээн оџолоро олус сылбырбатык сүүрэн иһэннэр, төбөлөрүнэн хойуостанаат, тура түһэллэрэ. Атахтарын өрө тэбэн, илиилэринэн тайахтанан түргэнник хаамаллара. Ангар атахтарынан кылыһа сылдьан хапсаҕайдаһан тусталлара. Ким икки атаһынан үктэммит, ол кыайтарбытынан ааһыллара.

Нартайа баай уола Аркааска бу тустууну бэркэ сөбүлүү көрбүтэ да, биллэрбэтэбэ. Кини оџолору бастаан-көстөөн сылдыарын таптыыра.

— Сөботоһ атаһынан содьобостоон тустар туох туһалааһый?! — диэбитэ Аркааска. — Хата мин сиэнчээни быһа харбаан тахсарбын, көкөттөөр, көрөөрүң!

— Кэбис, сатаан харбаабаккын буолбат дуо, тимиринг, — диэн илбиркэй таһастаах Билиэс Аркаасканы сиэбиттэн тарпыта.

— Эн дуо минигин сүбэлиэх. Хамначчыт ыамата! Хата, бу баар, — диэн баран Аркааска Билиэһи сирэйгэ сырбаппыта.

— Айыл, айыл¹, — диэн Уйумкаан ытыһын охсунан уруйдаабыта. — Эгдьэн, эгдьэн,² — илин түһэн партаасканы эбии тэптэрбитэ.

— Барыаһ, иккиэн оонньоох, — диэн Суркаан ытыы турар биэс саастаах Билиэһи олуттаһастык сахалыы саныгаран уоскуппута, төбөтүн имэрийбитэ. — Ити уол куһаҕан эһыт.

Кыайбыт-хоппут киһи быһыытынан, сис туттан тээ-

¹ Айыл, айыл — үчүгэй, үчүгэй.

² Эгдьэн, эгдьэн — күүскэ, күүскэ.

хэллэн турар Аркаасканы Суркаан абарбытты көрүтэлээбитэ.

— Хайа, сатаан карбаабаккын доо? — диэн Уйумкаан Аркааскаҕа ньыланнаан, кэтит сирэйэ албыннык арсайбыта. — Сатаан ууга умсыбэккин доо?

— Сатаан, сатаан. Балык курдук ууһуппун, көкөтчөөннөөр, көрүң, — диэн баран Аркааска, саары этэрбэһин устан элитээт, сиэнгэ төбөтүнэн түспүтэ. Булумахтаммыта. Тимирбитэ-көппүтэ. Сүүрүк Аркаасканы аллара уһуннарбыта.

— Өрүһүйүүң, өл-л-өлл-үү-үүм! — диэн Аркааска чайбыт хаһыта ууга буллугураабыта. Оҕолор, куттанан, нуу-һаа бөҕөнү түһэрэн, аймаммытара. Оттон эбээн баайын уола Уйумкаан чоххойо-чиххойо күл да күл буолара.

— Эдэн сокунчир. Ам-тыдан! ¹ — диэн Уйумкаан уолуйбут оҕолору уоскутара. Оттон Аркааскаҕа, ууттан көптөбүнэ: — Амтали, амтали ², — диэн хаһытыыра.

Дьадаҕы эбээн уола Суркаан, Аркаасканы өрүһүйээри, сиэнгэ ыстаммыта. Кини уһуннук умсара да, сатаан харбаабат буолан, тимирэн барбыта. Дьолго Кургунуоп оҕонньор түбэһэ көрөн, оҕолору ыал олорор кытылыгар таһаартаабыта.

Аркааска, ууну иһэн уонна куттанан, унуоҕа халыр босхо барбыт этэ. Арыый уоскуйан баран:

— Соруйан оҕолору куттуубун. Бу сиэнчээҥнэ тириэм дуо! Хата, буркаан таҥнары тардан ууга чачатта. Уччуу-ыччаа, оҕонньоор, оҕолорго туората обус! Төттөрү харбыырбар илистиһибин.

— Пуу! — диэн Кургунуоп оҕонньор кэлэйбитти чыпчырыммыта. — Дьэ, бу дьыҥнээх партааска, киэр бармантан, оҕолортон дьүгэлий, партааска!

Кургунуоп оҕонньор Аркаасканы дьабырыйан баран, Суркааны күөх кырдалга оҕолорго туораппыта. Аркааска хараҕа уу-хаар баһан, хаһытыы-хаһытыы соботоҕун туран хаалбыта.

— Партааска, партааска! — диэн күөх кырдалга ооньуур-көрүлүүр оҕолор Аркаасканы хаадылаан, сүлүһүннээх хос аат инмитин чингэтэллэрэ.

¹ Эдэн сокунчир. Ам-тыдан — кэһэйдин, киһиргээбэт буоллун.

² Амтали, амтали — кэһэй-кэһэй.

Партааска чороччу улаатан иһэн бэйэтин улахан жүүстээх киһинэн аабынар буолбута. Улахан дьоннорго түүһүн өтөтөн кэтиллэ түһэрэ. Ааһан иһээччини атаһа хатыһан бүдүрүтэрэ. Ол туруйалаабыт киһи партаасканы күлэн, элэктээн барара:

— Нок, бу «бухатыыр» садыйбытын кэннэ, ким охтубат буолуой?! Кыччыгыйдаргын тытыма. Эн обургу тулутуон дуо?! Куттанабыт.

«Хатын Үрүйэттэн» бэрт чугас көлүччэ баар. Саас ол көлүкэбэ кус-хаас сымыйттааччы. Оччолорго оҕолорго, ох сааттан ураты, көндөй тимири мэлигирэ. Оҕолор куһу тиргэнэн бултууллара.

Нартайа баай сылгытын үөрүттэн кутуруктарыттан кылы сыйдаран, Партааска оҕолорго туһах хаттарара. Бэйэтэ, майыар төгүрүкчээн ырааһыйатыгар кэтэх туттан, өндөл дьүрүс халлаанга устар эбириэн былыттары одуулаһа сытан, кининэйэн ыллыра:

Нартайа баай далбарайа,
Харатыана хаарыаннааба,
Алдырхай бөтөс Аркааска.

Партааскаба Билиэс хаппыт туһабын ууммута. Туһах суон соҕус этэ да, Партааска ахсарбатаба.

— Пахый, ооҕуй ситимигэр дылы, алаата, синньээтэбин. Маны мин моонньубунан да быһыам этэ. Куоҕас тулуппат туһаба, кээр гын.

Халлаан көгүлүн туппут хааттыһыт Харатыан, ону истэн, оҕолорго:

— Куоҕас моонньо күүстээх. Били, этэригэр дылы, бу туһахчааны Аркааска да быһыа эбитэ буолуо, синньигэнэ бэрт эбит. Хайа, доҕоор, хата, моонньун күүһүн боруобалаабаккын эбээт, — диир.

— На, кырдык даһаны. Убайым оҕото өй эптэбин. Моонньум күүһүн хаһан да холонон көрбөтөбүм ээ. Бэйин эрэ, ыгатык баанан, түллэн көрүүһүбүн, — диэн баран Партааска моонньугар куоҕас туһабын бааммыта, уһун ыртата-ыртата түллүбүтэ. Туһах ыйыллан, түмүлэн испитэ. Партааска тыһа хаайтаран, харабын тиэрэ көрөн, хаччыгыны уһан барбыта.

Хаартыһыт Харатыан, оонньообута оҕус буолан, уолуһа куттаммыта. Хайы-үйэ иһири ситимтин тат-

тарбахтаан эрэр Партааскаттан туһабы босхолоору, Партааска кэтэбин куйахатын быһабынан хайа аспыта. — Хабарбам тула хаптаһыны туппакка сыыстардым. Онуоха эбии, түллүүм.күүһэ түмүллүүн иннинэ Харытыан эрдэлээн быста,— диэбитэ Партааска.

Партааска моонһун күүһүн боруобалаан, куоҕас туһабынан баанан баран.кыайан быспакка өлө сыспытыгар таарыллыбыт чэрэ кэтэбэр үйэтин тухары баара. Ону абыннахха:

— Ээ, ол Харытыан обургу дьээбэрэн, түллүүм түмүллэн эрдэбинэ, эрдэлээн быспыта, доҕоор,— диэн күлэн эрэ кэбиһэрэ.

3

Нартайа баай өлбүтүн кэннэ Партааска абатын баайын, хаартылаан-арыгылаан, бараан кэбиспитэ. Отуччатыгар чугаһаан иһэн, булчуттары соролоон, эргинэр идэлэммитэ.

Биир кыһын Этикээн уола Суркаан киһи бултаабыт сураба иһиллибитэ. Партааска ол киһи балтараа муунта сибиһиэскэ, биир баанка буорахха атылаһан ылбыта.

— Куоска саба кырачаан булка ити үрдүк төлөбүр. Атаскааным диэн аһынан биэрдим, сүүһүнэн тиинги, уонунан кыылы, тайабы бултаан аһыан,— диэн Партааска үтүө онгорбуттуу өгнүбүтэ.— Хата, хас да төргүү¹ тиинги эбэр инигин?

Икки төргүү тиинги Суркаантан эмиэ албаһалаан ылбыта. Биир муунта табабы, оһумуоха чэйи, солкуобай харчыны, ытыстан эрэ ордук оһуруону биэрбитэ.

— Дьаданы киһибин,— диэхтээбитэ Суркаан,— оһуруо наадата суох. Хойут да ылсыахпыт-бэрсиихпит буоллаба Хата, балыкта бэрсээр.

Партааска эһиил кэлимсэ анара отут суокуру биэриэх буолан эрэннэрбитэ.

— Акаарыны олукар уктум,— диэн киһиргиир кэпсээннээх, өлгөм түүлээхтээх дьэтигэр эргийэн кэлбитэ.

Силээхтэ симэхтээх лээмпитин, оһуруолаах, оһуордаах ньуоһутун ылап, икки сыарба көтөллөөх, уучах

¹ Төргүү — сүүс тиинг бобо баайыллыбыта.

сэтнлээх Кулумаба эргинэ барбыта. Хас да хонук айаннаан, «Кулума сийгэр» икки оџолоох огдообо дьахтар олоџор тийбитэ. Дьизлээх дьахтар Партааскаба хайхтаах чэйи туруорбута, тон кыспыта, сылгы ойџоһун буһарбыта. Унга оронго субурхай муруннаах, уһун баттахтаах суон киһи кэтэх туттан утуйа сытара. Саахымат ойуулаах сундуук үрдүгэр «үрүн тимэхтэрэ» үксэ түспүт, «уучча хомуһа» — хормуоска ууруллан турарын Партааска көрөөт унуоџа хамсаабыта. Хара сирэйэ кубарыйан, төбөтө салџалаан, эйэнгэлээн ылбыта. Ыалдыа диэбиттии, сэрэниэџинэн сэрэнэн, илиитин төбөтүнэн имэрийбитэ. Онтон тулуйбакка, уһугар тийэн түһэбэр ууруммута. Партааска бырааба суруксута хормуосканан оонньообутун иэйиэр диэри истибиттээџэ. Кэлин, түүнүгэр түһүүрэ, күнүһүгэр сүтүктүүрэ ол «уучча хомуһун» нарын тыһа этэ.

Партааска санаа баџалааџын тобугар туора уурунан уонна дьизлээх дьахтар кыйыттыбатаџыттан эрылан:

— Кыратык тыһата түһүүм эрэ,— диэн иһиллэри иһиллибэттик ботугураан ыйыппыта:

— Ангар өттө оонньообот ээ,— диир дьахтар.— Бу тойон уһуктуоџа. Ол эээри, тыһын сөбүлүүр киһи быһыылаах.

Партааска харса суох тардыалаан хапсыгнатан, өй мэйдээх тулуйбат хардыгынас тыһын таһаарбыта.

— Кэбис, алдыаммытын бэргэтиһигин, тохтуу түс. Маны бу тойон оџолоргор оонньоот диэн бэлэхтээбитэ.

Партааска — атын дойдуга сылдыабын дэнэн дьоһумсуйдаџа буолуо — тохтообута. Утуйа сытар тойон уһуктан Партаасканы кынчарыйталаабыта да, киһибитин салытыннарбатаџа, хампархай хормуоскаттан хараџын араарбатаџа.

— Киис биэриэм, мантыккын атыылаа,— диэн Партааска салџалас бэйэтинэн дьахтартан көрдөспүтэ.

— Кийнит дьахтар кэрэ киэргэлэ — киискэ биэриэм суоџа дуо? — диэн дьахтар, Партааска оонньоһор дии санаан, күлбүтэ.

Биһиги киһибит таһырдыа тэп гынан хаалбыта. Киһи киллэрэн дьахтарга ууммута.

— Хайа, акаарыны булан, көрдө көрөөт, элэк тутаџын дуу?! Киэр гын! — дьахтар кыһырбыта.

Оронтон унуктубут тойон түөһүллэн турбута. Буруйдаах киһилин, унга илиинтинэн быар куустубута. Партааскаҕа тонхоннообута. Ол «Миилэстибэй бокулуонна» киһибит хайыһан да көрбөтөбө. Ытыахча буола-буола, сирэйэ мэрбэллэн, ыгыллан туран, ымманын дьахтартан көрдөһөрө:

— Бука диэн атыылаа, абыраа. Ити кииспин чахчы биэрэбин. Көрдөһүүбүн ылын даа.

— Хормуоска миэнэ! Мин биэрэбин эйнэхэ! — диэн унуктубут тойон тонхоннуу-тонхоннуу Партааскаҕа хормуосканы туттарбыта. Киһибит киһин төлө ыһыктаат, хормуосканы харбаан ылбыта. Оттон анарааныта киһи сүрүбэр туттан, байааттаннаан, оронго олоро түспүтэ. Бу кэриимньит аҕабыт этэ . . .

Сарсыныгар хардыгынас тыастаах «хаарыаннаах» малламмыт Партааска дойдутугар төннүбүтэ. Халысхан айаны хампархай, хаарбах хормуоска тулуйаахтаабатаҕа: Майыарга кэлиитигэр мун сатаатар хапсыһнаабат, тыаһаабат буолаахтаабыт этэ. Партааска киһин атылаан хампархай хормуоскалана сылдыбытын «туһата» — кураанах кэпсээн эрэ хаалаахтаабыта.

4

Черскэй сис хайатын хайа солоон үгүс үрэхтэр, үрүһүлэр Индигиргэ түһэллэр. Улуу хайа бүтэр унугуттан биэс көс аллараанан Кыыллаах үрэх Индигиргэ холбоһор. Майыартан тобус көс собуруу тынанан Кыыллаахха бардахха, Черскэй арҕаһын бастакы аартыгар тийэбин. Ол аата: «Саха сиһэ» дэниллэр. Саха сиһин аартыгын үрдүгэр сөбүмэр улахан, көмүлүөк оһох состуогун саҕа сымара таас сытарын көрүүн. Ол «Аркааска тааһа» дэнэр. Хара буор кырыстаах улуу таалаҕа хабды сиир тааһын да харахтыан суоҕа.

Былыр, Арбаты диэн бухатыыр үөскээн, өрөйөн-чөрөйөн сылдыар эрдэбинэ, омуктар өлөрөөрү сойуолаабыттар. Арбаты киһилэрдийин охсуһуон баҕарбатах. Суолун-иһин бутуйан, тэскилири ордорбут. Тэскилээн истэбинэ, Кыыллаах үрэх очуһуттан кытыаста чабыллар эстэриик чокуур сууллан түспүт. Арбаты мань суоһа сойбот, кыыма сүппэт умуллубат уот оностоору, бытанан олорор былыргы сахаларга эстэриик тойуутунан түнгэтэри ылан ааспыт.

Арбатыы аара аарыма улахан атыыр тайах атара-лаан эрэрин көрөөт, били тааһын сэппэрээккэ түһэрбит. Тайах кэнниттэн, хотоохоон батыйатын тутаат, кутурук ылсыбыт.

Арбатыы сааһыгар маннык киэн көбүстээх, сындыысты сыыдамнык сүүрэр тайабы көрбөтөбө эбитэ үһү. Тайах ситтэриэхчэ ситтэрбэтэх. Куотуохча куоппатах. Мээтис үрээбэр тийэн халлаан үөлүк-дьүөлүк хараңаран эрдэбинэ тайабын иннин күөйэн, тумул тоһуйан, дьэ дьобулаабыт.

Омуктар уһулуччулаах сытымсах дьон. Сытынан сирдьиттэнэн, сойуолаһар Арбатыыларын отуу уота умуллуон иннинэ сиппиттэр. Чаачардарын тарпытынан, үнүүлэрин ууммутунан субу баар буолбуттар.

— Үрүн күнүнүнүн бырастыылаһа орус, сибилегин өлөрбүт,— диэн омуктар үөгүлэспиттэр.

— Күн ханнатын туһаайытын тосхойун,— диэбит олууйбакка, куттаммакка улуу бухатыыр Арбатыы!

— Собуруу! — диэбиттэр сорохтор.

— Арбаа! — диэбиттэр атыттар.

Арбатыы адаар муостаах атыыр тайах моонньоох баһын булгу сөрөөн ылбыт. Хаанын чоккураппытынан халлаан түөрт өтгүн диэки туһулуу тутуталаабыт.

— Хотугу сулус — бу! Ый — арбаа, илбис сулуһа — ити! Оттон билигин түүн, ханна баарый, хайа диэкиний күн, этэ охсун, бырастыылаһыам!

— Оо, күтүр, арбатан-сарбатан ыйдаххын даа! Кэ-нэбэһин кэнэбэс үөскүүр ыччакка Арбатыы аатын ахтылла туруохтун. Кэбиис-кэбис, маннык сүдү киһини өлөрбүппүт-өһөрбүппүт сэттээх-сэмэлээх буолуо,— диэн омуктар илин-кэлин түһэн, атас-доһор дэһэн, төттөрү барбыттар.

Ол түүн халлаан хаарынан ыһахтамыт, хахсааттаах буурба хаһыырбыт. Арбатыы уоттаах көһөнгө тааһын таһыччы сүтэрбит. Үйэтин тухары ол тааһы булбата үһү.

Кэлин «Саха сиһигэр» баар тааһы ол буолуо диэн дьон сылыктыыра.

5

Партааска «Саха сиһигэр» сырдык ньуурдаах сымара таас сытарың истэрэ, ону оннуттан уларытан уурарга бэрт өртөн ыла санаа бабата онгостубута.

Биирдэ, эрэкэнэ-дьерэкэнэ күөх симэхтээх сайынгы айылба сириэдийэн турдабына, сэлиик атын миинэн, тураҕас сонобоһун сэтиилэнэн, омуктарга оонньуу-көрүлүү, Кыыллаахха тахсыбыт.

Айан суолугар, Араҕастаахха, аарыма кырдыаҕас, уруккута таһычы күүстээх Мочоко Уйбаан соботоһун олоороохтуура. Кини эдэр сааһыгар баайдарга хамначчыттаабыта. Партааска аанһа ахтыбакка, аарыма кырдыаҕаны аттынан ааспыта. Онтон хас да хонон баран төннүүтүгэр, аанын аһан киирбитэ уонна атаҕар тонхойбута.

— Улуу убайым, абаҕам, абыраа! Иччилээх сымара таас «Саха сиһин» өрө дабаппата. Иккиэн барыах, эрэйгин төлүөм, — Партааска, хараҕын уута субуруйа-субуруйа, офонньортон ааттаһан көрдөспүт. Ытык кырдыаҕас ыгырыыны ылыммыт. Партааска сэлиик атыгар офонньору мииннэрэн, бэйэтэ сатыы «Саха сиһигэр» кэлбиттэр.

Үүнэн турар күөх от тэпсиллэн, кырыс баранан, хара буорунан тараннаммыт, тааһы истээгинэн хоннорорго элбэх үөл сиэрдийэ кэрдиллэн даркыламмыт...

Аргыс кырдыаҕаһа Партаасканы көрө-көрө мүчүҥнээбит. Киһитэ сымара таас эмтэркэй тойуутун одуулуу аппаллан тураахтыыра. Офонньор тааһы атаҕынан тэппитигэр сыҕарыйарга дылы буолбут.

— Бу кус сымытынааҕар чэпчэки таас тооромойун кыайаахтаабаккын дуу, аатырбыт күүстээх Аркааска обургу?! — диэн офонньор билигин да ингиирин эрчимэ тэтимнээбиттэн үөрбүттүү эппит.

— Ытык кырдыаҕас, сааһың ыраатта. Үйэлээх кэриэһиң туох да суох. Бу тааһы мин ааппынан сис оройугар таһааран уурдаххына тыыннааххар туһалыам, оттон уһуктубат уугун утуйдаххына, уңуоххун тутуом этэ, — диэн Партааска ааттаһан барбыт.

Офонньор күрэн бытыгын сыыйталыы тардыммыт, толкуйдаабытты Партааска сирэйин сыныйан одууласпыт.

— Хара кулубаҕа хамначчыт сылдьан хабалаҕа киирбитим. Ол төлөбүрүгэр биир эбит кирбинньиги биэрэнг буолаарай!! Тааһы, этэрин курдук, эн ааккынан, сис оройугар таһааран да көрүөм этэ.

— Һа, һа-һа! Абаҕам барахсан, астыктаах тылбын ылыннын, аппын биэрэбин. Уонна хараҕа хабалаҕын тө-

лүөм,— Партааска үөрүүтүтэн күллэрэстээбит.— Аба-
баа, астык буоллун — миигин таһаарда диэн дьонго
кэпсиэх буолан андабай. Тыл бэрсэн андабайсан кэби-
һиэх, эн бастаахтаа.

Офонньор ээйдээх, кыһалба кыһайан, «Аркааска та-
һаарда» диэн дьонго кэпсиэх буолан, ат баһын миин-
нэн олорон андабайаахтаабыт. Офонньор андабайан бү-
тээт, хараба уоттанан, ингиэрэ күүрэн, сымара таас эм-
тэркэй өттүтэн туора кууспут. Сүүстэн тахса метрдээх
туруору сис үрдүгэр көтөбөн таһааран буорга батары
бырахпыт.

— Нартайа баай уола, албан аакка суудайар «Ар-
кааска таһа» буолуохтун! — диэн тыа баһа сатарыар
диэри хаһытаан бытарыппыт. Сир-дойду симэммит кэ-
рэ күөх эйгэтин көрүтэлээн ылбыт, үйэлээх сааһын, эдэр
бэйэтин, айылба биэрбит аарыма күүһүн баай иннигэр
туттубутун барытын ол түгэнгэ өйдөөн кэлбит, сүрэбин
бобо туттубут. Аарыма кырдыбаас томороон баппабай-
дарынан сирэйин саба туттаат, маккыраччы ытаахтаа-
быт... Оттон таас үөһэ таһаарыллан, кини аатынан
ааттанар буолбутун өйдүү-өйдүү сүрэбэ үөрэн, хараба
тунаархай, боронкуй үөрүү дуомунан дуйданан күлэ-
сала турар Партааска ытык кырдыбаас ытырыгар
ымытыбатах.

Хаппараал Хачика, Кыыллаах тааһыттан төннөн
иһэн, Партааскалаабы манна баттаабыт.

— Кырдыбаас, илиин эрчимэ билигин да баар эбит
ээ,— диэн, сымара таас сискэ таһаарыллыбытын көрөн,
бэркэ бэркиһээбит.

— Ээ, кэбис, мин буолуо дуо?! Ити Аркааска бэйэтэ
тааһы таһаарбытын дьонго туоһу оностоору, «көрөн
итэбэй» диэн миигин аҕалбыта,— диэн офонньор аат
харата хардарбыт.

Хаппараал Хачика сүлүһүннээхтик күлбүт уонна өт-
түгүн охсунан баран эппит:

— Аркааска обургу албан аакка баҕатыһарын би-
лэн, аан дойду иччитэ, Алахчын хотун аптаах күүһү
биэрдэ ини, арай.

Партааска Хаппараал Хачика бэтэлээх тылыттан
дыыала хаахтыһабын көрбүт.

— Сүөдээр, хөй баһын туойума, добор. Аны дьонго
ол-бу диэн алдыатааһабын, бэйэ киһитэ эрээри, үтүөнү
онорустахпыт дии. Хата, аккын атыылаа диэн ымсыы-

рар этинг. Буор босхо бэлэхтиибин, мэ, ыл,— Партааска офонньорго биэриэх буолбут сэлиик атын тэһиинит-тэн тутан хаппараал Хачикаҕа туттарбыт.— Офонньоор, хабалаҕын хара кулубаны кытта кэпсэтиэм... Андаҕа-йыыгын кэспэт инигин?

Аарыма бухатыыр офонньор, олус кэлэйэн:

— «Кэпсэтиэм», «кэпсэтиэм»,— диэн биир тылы үрү-түн үөһэ мээрили и хаалаахтаабыт. Күөх мутукча киис-тэтин имэрийэр сиккиэр тыал иһийэргэ дылы, күөбү, сайыны уруйдуур чыычаах, көтөр саҕата ах барарга дылы гыммыт.

Онтон офонньор улам-улам уохтаахтык, улаханлык «кэпсэтиэм», «кэпсэтиэм» диэн этэр тылыттан эрчими-рэн, тыал күрүс-күрүс күүстээхтик сирили иһирибит. Көтөр-сүүрэр саҕата эбии күйгөрбүт.

И Һ И Н Э Э Б И Т Э

Былыргы кырдыбастар	3
«Амырыкааннар»	11
Аламаҕай айанныт	18
Турантай уонна Тойон Баадья	23
Сордон хара аттаах Күрүчүөк	27
Баай Мабырыһа уонна Отукуйаан	30
Партааска	37

Слепцов Николай Васильевич (Абыйчанин) ХОТУГУ
КЭПСЭЭННЭР. (Кэпсээннэр, үлүһээннэр). [Северные рассказы]. Якутск, Якуткнигоиздат 1968 г. На якутском языке. Редактор *Р. Д. Ермолаев* Редактор издательства *С. И. Тимофеев*. Худож. редактор *В. К. Чылбынова*. Техн. редактор *А. В. Егорова*. Корректор *В. А. Романова*. *Якутское книжное издательство Якутск, Кирова, 11* Сдано в набор 21-XI-1967 г. Подписано к печати 25.1-1968 г. Бумага 84x108^{1/2}. Объем 3,0 физ. п. л. Усл. п. л. 2,52 Уч.-изд. л. 2,27 Тираж 3000 экз. Заказ № 195 МЛ 01933. Цена 7 коп. Якутская республиканская типография им. Ю. Гагарина Якутск, Кирова, 9

Цена 7 коп.

САХА СИРИНЭЭБИ
КНИГЭ ИЗДАТЕЛЬСТВОТА
ЯКУТСКОЙ * 1989